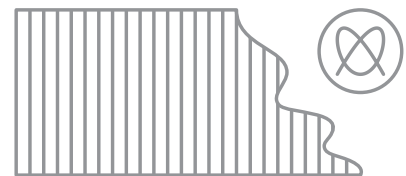

UTRECHT MANIFEST

HET NIEUWE WERKLANDSCHAP

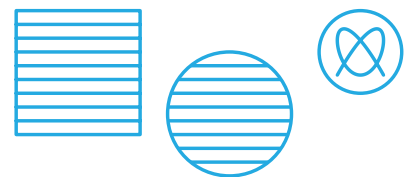
4E BIËNNALE VOOR
SOCIAL DESIGN

UTRECHT MANIFEST NO. 4

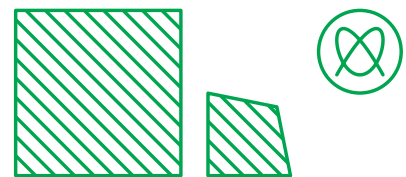
WERKOORD ROTSOORD

UTRECHT MANIFEST NO. 4

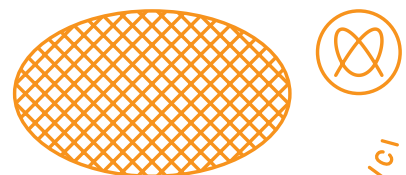
HELPDESK ROTSOORD

UTRECHT MANIFEST NO. 4

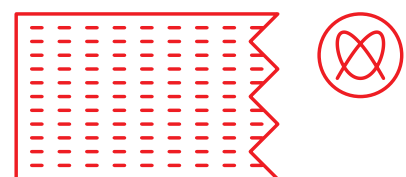
WERKLANDSCHAP VERDIEPT

UTRECHT MANIFEST NO. 4

WERKLANDSCHAP KRUIST

UTRECHT MANIFEST NO. 4

WERKLANDSCHAP EET

Inhoudsopgave

- I. Stichting Utrecht Biënnale
2. Programmaoverzicht Utrecht Manifest
3. Utrecht Manifest NO. 4: Het Nieuwe Werklandschap
Inleiding

Programma

Werkoord ROTSOORD

Helpdesk ROTSOORD

Werklandschap KRUIST ICI

Werklandschap EET

Werklandschap VERDIEPT
4. Communicatie
5. Tot besluit
Conclusie en aanbeveling
6. Analyse
7. Organisatie

Bijlagen

- I. Publicatieoverzicht
- II. Communicatieoverzicht
- III. Openingsrede Tracy Metz

Stichting Utrecht Biennale

Profiel

De Stichting Utrecht Biennale bouwt met Utrecht Manifest aan een evenement dat in het gedenkjaar 2013 met het uitbrengen en presenteren van Het Manifest haar hoogtepunt krijgt. In dat jaar viert Utrecht wij 300 jaar Vrede van Utrecht, het 125ste geboortjaar van Gerrit Rietveld en het 100-jarig bestaan van Pastoe. Utrecht Manifest is een tweejaarlijks cultuurevenement in en rond de stad Utrecht. De manifestatie heeft een multidisciplinair karakter en heeft, anders dan de meeste biënnales, triënnales en vormgevingsmanifestaties in Nederland en daarbuiten, een continue agenda. Per editie wordt voortgebouwd op de resultaten, kennis en ervaringen van de voorgaande edities. Hiermee geeft Utrecht Manifest vorm aan haar ambitie om meer te zijn dan een eenmalige ontmoetingsplek en als een duurzaam platform te functioneren waar gedurende langere tijd vragen worden gesteld en kennis wordt ontwikkeld op het gebied van social design. Utrecht Manifest is daarmee van groot belang voor de ontwerpdiscipline in Nederland en daarbuiten. In het hart van de biennale staan de vakgebieden vormgeving en architectuur die een sturende rol spelen bij de programmering van het evenement.

Missie

Vanuit een cultureel vertrekpunt koestert Utrecht Manifest de steeds duidelijker geprononceerde ambitie om niet alleen kritisch te beschouwen en te documenteren hoe ontwerpers en andere partijen invulling geven (of gaven) aan die rol die zij spelen in de maatschappij, maar ook zelf sturend en agenderend op te treden in de actuele ontwikkeling van social design / geëngageerde vormgeving. Utrecht Manifest levert daarmee

een bijdrage aan de bewustwording daarvan bij vormgevers, de industrie, de culturele sector, de politiek en het grote / brede publiek.

Visie

Utrecht Manifest is geïnspireerd door een brede maatschappelijke beweging die sociologen en cultuurfilosofen nieuw engagement noemen. Nieuw engagement zet vraagtekens bij het relativisme van het postmoderne denken en stelt daar persoonlijke betrokkenheid en ethisch handelen tegenover. Utrecht Manifest kijkt daartoe naar de rol die vormgevers, industrie en culturele sector spelen in een maatschappij waar consumptie en individueel belang de boventoon voeren en lifestyle, imago en winst hierbij centraal lijken te staan. Utrecht Manifest zoekt alternatieven door middel van theorievorming en visieontwikkeling, debatten, workshops, symposia, presentaties en publicaties om zichtbaar te maken hoe vormgeving vanuit maatschappelijke betrokkenheid kan bijdragen tot sociale duurzaamheid.

Programmaoverzicht Utrecht Manifest 2011

Utrecht Manifest 'Het Nieuwe Werklandschap', 4e biënnale voor social design

2011

08-dec Officiële opening UTRECHT MANIFEST NO. 4.
Locatie: De Pastoe Fabriek, de Zagerij
Sprekers: Annie Brouwer-Korf, Frits Lintmeijer (wethouder CZ), Jurgen Bey en curatoren

2012

06-jan Bezoek Z33 uit België
Locatie: werkoord ROTSOORD

02-mrt Expertmeeting 'Hoe werkt de wijk?', i.s.m. de Vrede van Utrecht
Locatie: werkoord ROTSOORD

01-mei Feestelijke opening UTRECHT MANIFEST NO. 4.
Locaties: De Pastoe Fabriek - de Zagerij / Viconaterrein / werkoord ROTSOORD

12-mei Lunch met Jurgen Bey
Locatie: werkoord ROTSOORD

23-mei ALLES MOET NIEUW / PIET ZWART - film van Sherman De Jesus
Locatie: Louis Hartlooper Complex, Utrecht

26-mei ALLES MOET NIEUW / PIET ZWART - film van Sherman De Jesus
Locatie: Louis Hartlooper Complex, Utrecht

8-juni / 10-juni Cultfest
Locatie: Oudegracht 183, Utrecht

28-jun Ontmoeting beleidsmakers en ontwerpers UM i.s.m. Geen Kunst - Twynstra Gudde
Locatie: werkoord ROTSOORD

Werklandschap WERKOORD

Curator: Studio Makkink en Bey

Onderzoek

13-jan Bezoek studenten Design Academy
Locatie: werkoord ROTSOORD

03-feb Bezoek studenten Design Academy
Locatie: werkoord ROTSOORD

Activiteiten

28-apr Micro Utopias: Hatha Yoga
Locatie: Kringloopwinkel 'De Arm', Utrecht

19-mei Micro Utopias: GYM
Locatie: Kringloopwinkel 'De Arm', Utrecht

02-jun Micro Utopias: Air Opera
Locatie: Kringloopwinkel 'De Arm', Utrecht

15-jun Pecha Kucha
Locatie: werkoord ROTSOORD

06-jul Buurtbios Hoograven - filmvertoning
Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht

Helpdesk ROTSOORD

Curator: Studio Maarten Kolk en Guus Kusters

Tentoonstelling

01- mei / 01- juli Tentoonstelling helpdesk ROTSOORD
Locatie: werkoord ROTSOORD

Lezingen

17-mei Helpdesk maakt overuren!
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Lucas Maasen & Sons, Fransje Killaars en Dingeman Kuilman

30-mei Helpdesk maakt overuren: Verbeelding als dienstverlening
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Florian de Visser, Remco van der Voort (Pastoe) en Nalden

07-jun Helpdesk maakt overuren: Industrieel Maatwerk
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Dries Verbruggen (Unfold) en het Europees Keramisch Werkcentrum Den Bosch, Ranti Tjan

Werklandschap EET

Curator: Ester van de Wiel

Tentoonstellingen

- 01-mei / 01-juni Voedselconvertors
Locatie: restaurant LE:EN, Utrecht
- 01- mei / 01- juli Spoorpunt Express
Locatie: Bibliotheek Hoograven, Utrecht
- 01- mei / 01- juli Werklandschap EET
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 01- mei / 01- juli Desktoop in het Vijfde Seizoen
Locatie: Toonkamer, Rotsoord 3 Utrecht
- 01- mei / 01- juli Utrecht Kiemt: Kwekerij zonder Land
Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht

Lezingen

- 30-mrt EET: Kwaliteit!
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Jan Willem van der Schans, Garnt Dijksterhuis en Lars Charas
- 13-apr Een proeve van bekwaamheid
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Michiel Korthals, Antonia Mazel en Ronald Pereboom
- 20-mei HOTSPOT Rotsoord - debat over hitte in de stad
Locatie: werkoord ROTSOORD
Sprekers: Laura Kleerkoper, Hein Daanen en Hans IJzerman

Activiteiten

- 03-mrt Brouwdag Rotsoordbier
Locatie: Boomgaard Nieuw Rotsoord, Utrecht
- 10-mrt Brouwdag Rotsoordbier
Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan Utrecht
- 30-apr Spoorpunt op de markt
Locatie: Twijnstraat en Bakkersbrug, Utrecht
- Dinsdagen in mei Spoorpunt op de markt
Locatie: Wekelijkse versmarkt, Smaragdplein
- 01-mei Rotsoordbier proeverij
Locatie: werkoord ROTSOORD en omgeving
- 06-mei De Pestohalte - workshop
Locatie: Amelisweerd (bij de veldkeuken)
- 12-mei Rotsoordbier proeverij
Locatie: werkoord ROTSOORD en omgeving
- 13-mei De Pestohalte - workshop
Locatie: de Uithof, de Botanische Tuinen
- 13-mei Utrecht Kiemt: Biotopische rondleidingen
Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht
- 20-mei Rotsoordbier proeverij
Locatie: werkoord ROTSOORD en omgeving
- 25-mei Rotsoordbier proeverij
Locatie: werkoord ROTSOORD en omgeving
- 25-mei De Pestohalte - workshop
Locatie: Boomgaard in Nieuw Rotsoord Utrecht
- 25-mei Aan tafel - afsluiting en proeverij
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 27-mei Utrecht Kiemt: Biotopische rondleidingen
Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht

Werklandschap KRUIST ICI

Curator: Sophie Krier

Onderzoek

- 30-jan / 22-feb / 01-02-mrt Vaardige handen gezocht voor beeldende auditie
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 20 - 21 / 24-feb Workshop studenten Rietveldacademie
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 06-mrt Bezoek studenten Design Academy
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 01- mei / 04- juni Te Gek Werk; onder begeleiding van fotografe Jacqueline Besemer
Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht, daarna geadopteerd door de Blauwe Aventuriijn
- 01- mei / 01- juli Homework; onder begeleiding van Mara Skujeniece
Locatie: werkoord ROTSOORD
- 01- mei / 01- juli Werkruimte; print on demand eindpublicatie

16- mei / 24- mei Locatie: werkoord ROTSOORD
 Work of Work
 Locatie: werkoord ROTSOORD (testlocatie artist in residence)
 Betrokken: Sophie Krier, Jonathan Muecke en Bas Princen / Andreas Tscholl, Joes Koppen

Tentoonstellingen

01- mei / 01- juli werklanschap KRUIST ICI
 Locatie: werkoord ROTSOORD
 01- mei / 01- juli Schuurtjes en Rijdend Alfabet buitententoonstelling
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht

Lezingen

06-apr A van aandachtig werkoord
 Locatie: werkoord ROTSOORD
 Sprekers: Cynthia Hathaway en Joost Conijn
 04-mei Stiltelezing
 Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug)
 Spreker: Ingrid Bal
 12-mei Carwash Mecca: Thru the Carwash Lecture
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 Sprekers: Cynthia Hathaway, Peter Sprangers, Melle Smets, Sabrina van Dijk en Emile Valenteijn

Activiteiten

01-mei Carwash Mecca: Pimp my Car and Me
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 01-mei Demonstratie bloemschikken
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug)
 01-mei Demonstratie tegeltableau maken
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug)
 01-mei Baban Poëzie Voordracht
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug)
 11-mei Carwash Mecca: Cleaning & Organizing Day
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 11-mei Carwash Mekka: Debate Day
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 12-mei Carwash Mecca: speciale CD signeersessie met instrumentenmaker Emile Valenteijn
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat)
 17-mei Openingsdag Schuurtjes
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht
 19-mei Carwash Mecca: Drive in Movie - with popcorn!
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 01-jun Rijdend Alfabet met demonstratie door Top Team Fitness Center
 Locatie: Hoograven Utrecht
 01-jun Carwash Mecca: Car Blessing Day
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 01-jun S van Schuurtjes werkoord
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht
 09-jun Rijdend Alfabet met workshop gebarentaal, speeddate interieuradvies en manicure Marokkaanse stijl
 Locatie: Hoograven Utrecht
 09-jun Carwash Mecca: Beauty Day
 Locatie: Tankstation Tamoil, Briljantlaan (Wasstraat) Utrecht
 16-jun Cursus Assemblage
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht
 16-jun Repair Café
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht
 16-jun Rijdend Alfabet met korte documentaires over experts uit de wijk (Know-How-Show-How)
 en de therapie van een lichtkunstenaar.
 Locatie: Utrecht
 24-jun Wandeling met ecooloog
 Locatie: Viconaterrein (hoek Rotsoord en Oranjebrug) Utrecht

Werklanschap VERDIEPT

Concept: Christel Vesters

20-apr After the factory; filmvertoning en wandeling i.s.m. Expodium
 Locatie: Rotsoord en De Pastoe Fabriek - Cees Braakmanzaal
 22-jun Symposium 'Het Nieuwe Werklanschap'
 Locatie: De Pastoe Fabriek - de Zagerij
 Sprekers: Pieter Hooimeijer, Jurgen Bey, Eline Strijkers, Florian Idenburg, Joep van Lieshout, Monique van Loon en Friso de Zeeuw

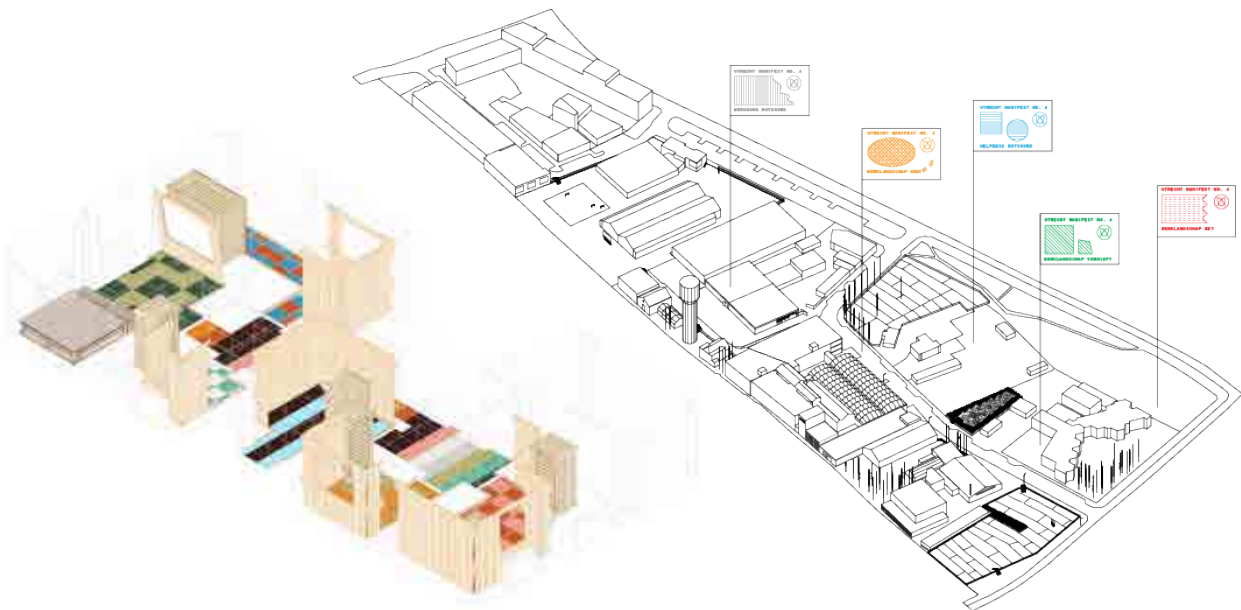

Utrecht Manifest en Het Nieuwe Werklandschap

Inleiding

Sinds 2005 organiseert de Stichting Utrecht Biënnale een tweejaarlijks designevenement in en rond de stad Utrecht. Ontstaan vanuit de behoefte om het ontwerpproces en de gebruiker dichter bij elkaar te brengen, verkent Utrecht Manifest de maatschappelijke rol van vormgeving. De biënnale hanteert een continue agenda, waarbij elke editie voortbouwt op de resultaten, kennis en ervaringen van de voorgaande biënnale. In 2007 stond het duurzaamheidsdilemma

centraal; de maatschappelijke betekenis van de hedendaagse vormgeving. Twee jaar later, in 2009, presenteerden de Venezolaanse architecten Alfredo Brillembourg en Hubert Klumpner in het project 'Hoograven Invites You!', een nieuw wijkplan voor Hoograven met Rotsoord als ArtSpot. Dit jaar is de leidende vraag wat er met het van oorsprong industriële gebied op Rotsoord kan gebeuren in het licht van lokale sociaal-economische en geografische ontwikkelingen. Onder de artistieke leiding van Jurgen Bey werd het centrale thema voor de vierde editie gelanceerd: Het Nieuwe Werklandschap, een

ontwikkelingsmodel voor onze binnensteden, dat werken met wonen combineert. 'Het Nieuwe Werklandschap' is een vervolg op eerdere edities van de Utrechtse biënnale voor Social Design, het begrip dat sinds Utrecht Manifest 2007 de spil vormt van Utrecht Manifest. Wat Social Design precies kan zijn, tekent zich elke editie steeds scherper af en is in 'Het Nieuwe Werklandschap' getoetst aan de werkelijkheid van het gebied Rotsoord in stadswijk Hoograven.

Deze editie was niet simpelweg een tentoonstelling van objecten, Utrecht Manifest NO. 4 kreeg de vorm van een 'ontwerpend onderzoeksproject in ontwikkeling'. Een leegstaand pand werd de uitvalsbasis en het 'Werkoord' van het expeditieteam van ontwerpers en curatoren. Onder aanvoering van Sophie Krier, Studio Maarten Kolk en Guus Kusters, Studio Makkink & Bey, Ester van de Wiel en een concept van Christel Vesters, kreeg UM 4 vorm. De vierde editie van Utrecht Manifest is afgesloten met veelzeggende resultaten. UM 4 heeft een open einde met nieuwe strategieën om werken, wonen en vrije tijd te integreren en duidelijke aanknopingspunten om de inrichting van onze sterk veranderde leefomgeving anders aan te pakken.

Motief

Het begrip design is zodanig verbreed dat het gezien kan worden als manier om het bestaande op allerlei vlakken en schalen om te vormen en op maat te maken.

Dit hebben we nodig juist nu de economie tegen haar grenzen aanloopt en de organisatie van ons leven en veel maatschappelijke processen aan drastische herziening toe zijn. De kleine schaal van design, in tegenstelling tot die van bijv. stedenbouwkunde of architectuur, staat vlugge transformaties toe. Met summiere ingrepen kan er sneller gereageerd worden op veranderde sociaal-economische omstandigheden en maatschappelijke processen die volledig op slot zitten. Die schaal en aandacht voor het detail geeft design het vermogen mee te bewegen met het menselijk ritme. In tijdelijke of permanente testprojecten hoeven geen rigoureuze stappen gezet worden met onomkeerbare gevolgen. Experimenteren op een plek waar een ontwerpvrage speelt, kan van grote betekenis zijn voor het ontwikkelen van de publieke ruimte, die flink onder druk staat. We kunnen plannen en 3D modellen laten ronddraaien op een computerscherm, maar de ruimte waarin die modellen zweven is leeg. Ze missen de tegendruk van de werkelijkheid. Het onderzoek naar Het Nieuwe Werklandschap in Rotsoord

heeft veelal onzichtbare kennis, processen en mogelijkheden zichtbaar gemaakt. Er is contact gelegd met heel uiteenlopende mensen: van kinderen tot wetenschappers en amateurs. Met hen is samengewerkt in de totstandkoming van projecten en de projecten zijn opgevoerd voor het publiek. Door de uiteenlopende achtergronden van deelnemers en publiek zijn bijzondere samenwerkingen en inzichten ontstaan die een nieuwe blik werpen op productie- en ontwerp mogelijkheden.

In de onderzoeksprojecten worden facetten van het werklandschap verder uitgelicht en toegespitst op de specifieke kenmerken van het onderzoeksgebied: het gebied Rotsoord in de wijk Hoograven. Vanuit vier pijlers werd het potentieel van het nieuwe werklandschap vanuit een eigen perspectief voor Rotsoord onderzocht: Helpdesk ROTSOORD, Het Werklandschap KRUIST ICI, Het Werklandschap EET en Het Werklandschap VERDIEPT. Helpdesk ROTSOORD is een tentoonstelling van vraag en aanbod, waarin vragen van bewoners gekoppeld zijn aan ontwerpen die een antwoord kunnen bieden. Daarnaast werden er ontwerpen getoond die door bijzondere productieprocessen tot stand zijn gekomen, gelinkt aan het online archief. Het Werklandschap KRUIST ICI testte kruisingen van kennis en vaardigheden die in de wijk aanwezig zijn, om het productiepotentieel van Rotsoord beter te kunnen benutten. Het Werklandschap EET beproefde de smaak van Rotsoord en welk

soort voedselproductie van Rotsoord een culinaire werkplaats kan maken. Tot slot beschouwt Het Werklandschap VERDIEPT de relatie tussen wonen, werken en vrije tijd vanuit de theoretische verdieping, in de zoektocht naar een praktische invulling van de ArtSpot Rotsoord.

De pijlers KRUIST ICI en EET brachten aanwezige kennis, kunde en potentieel in kaart en activeerden de gevonden kwaliteiten in vele acties en ontwerpen, gericht op de wijk Hoograven en meer specifiek het gebied Rotsoord en haar bewoners. Daartegenover staat de reflectie in theorie en verbeelding op veranderde werkprocessen, woon- werkratio en productieprocessen, uit de pijlers Helpdesk en VERDIEPT. De focus lag hier juist op een bredere maatschappelijke discussie over de ontwikkeling van binnensteden en innovatief design van over de hele wereld. Reflectie en actie vulden elkaar aan om het beeld van een nieuw werklandschap scherp op het netvlies te krijgen, getoetst aan de realiteit. In de volgende hoofdstukken wordt hier verder op ingegaan.

Elk van de vier pijlers werd aangestuurd door een curator, die weer een groep samenstelde uit ontwerpers, studenten van de Gerrit Rietveld Academie en de Design Academy Eindhoven, lokale experts, vakmensen en ondernemers. De levende biotoop Rotsoord is onderzocht vanuit het eigen werklandschap. Op 8 december 2011 zijn de curatoren van

start gegaan met het inventariseren van potentiële werkplekken en mogelijke allianties met mensen uit de wijk. Middenin de wijk gelegen, fungeerde Werkoord ROTSOORD als broedplaats, werkplaats, slaapplek, ontmoetingsplaats, expositieruimte en archief voor de activiteiten van Utrecht Manifest. Veldwerk en gesprekken met buurtbewoners, wijkexperts, ondernemers en initiatiefnemers gaven de acties en ontwerpen vorm.

Op 1 mei opende de biënnale volledig voor het publiek en was het werkoord naast de watertoren van woensdag tot en met zondag tussen 10 en 5 uur te bezoeken. De drukbezochte opening liet een voorproef zien van activiteiten die op de agenda stonden van mei tot eind juni. Na de officiële opening in de Pastoe Fabriek gingen bezoekers in optocht achter de UM-vlaggen aan, langs verschillende activiteiten richting de tentoonstelling in het werkoord ROTSOORD. In de twee maanden erna, 1 mei tot eind juni zijn er aanmerkelijk veel activiteiten, lezingen en diners georganiseerd die voor iedereen toegankelijk waren. Deze zijn aangekondigd op de website utrechtmanifest.nl en verspreid onder het netwerk via nieuwsbrieven en social media.

Zoals gezegd zijn er in de resultaten van Utrecht Manifest NO. 4 allerlei aanknopingspunten voor beleidsmakers

en ontwikkelaars gevonden om een vitale binnenstad te bouwen. Hiertoe is als laatste activiteit een inventarisatiegesprek gehouden met curatoren van UM 4 en twee stedenbouwkundigen van Gemeente Utrecht en de Provincie Utrecht. Samen met Geen Kunst is verkend hoe die resultaten hun weerslag zouden kunnen vinden in het provinciaal en gemeentelijk beleid. Geen Kunst heeft als oogmerk kunstenaars toegang te verschaffen tot de kern van maatschappelijke en organisatiekundige vraagstukken. De adviesdienst is opgezet vanuit Twynstra Gudde, een bureau dat organisatieadvies geeft en via de adviesdienst kunstenaars koppelt aan bedrijven en beleidsmakers die met een probleem kampen.

Uit het gesprek met de rijksstedenbouwers bleek dat door de werkwijze van deze editie van UM resultaten geboekt zijn die voor de beleidsmakers zelf lastig te bereiken. Het overheidsapparaat toont zich vaak een weinig buigzaam werktuig. Begrijpelijk, maar om een sociaal-maatschappelijke som op te lossen is flexibiliteit een vereiste. Hier ligt een enorme kans om het werk, dat binnen de biënnale vrij kon ontstaan, door te trekken naar de werkelijkheid. Zowel de organisatoren van Utrecht Manifest, als de beleidsmakers zien genoeg aanleiding om een vervolg te geven aan dit gesprek.

Programma

Activiteiten voorafgaand aan de opening, vanaf 8 december 2011

Om kennis te maken met kunstenaars die een actieve rol spelen in de verschillende Utrechtse wijken, nodigde UM en de Vrede van Utrecht hen op 2 maart uit voor een expertmeeting. Het thema was 'Hoe werkt de wijk?' De meeting was ook bedoeld om zicht krijgen op de visie en expertise van de in Utrecht gevestigde kunstenaars, die al verschillende projecten initieerden. Naast een presentatie van Belgische kunstenaar Bart Lodewijks, die façades en muren bekrijt met patronen, vertelde de wijkmanager Zuid over Briljante Ideeën. Wijkbewoners konden ideeën aandragen voor hun wijk, die door de bewoners zelf uitgevoerd moeten worden. Op dezelfde leest ontstond www.tijdvoorelkaarzuid.nl waar wijkbewoners elkaar diensten aan kunnen bieden. Ook kwam de buurtbios aan bod, de mobiele bioscoop die in de zomer van 2012 van de organisatoren van UM 4 een doorstart kreeg. Rotslab presenteerde in het werkoord hun idee voor een 'Survivalkit voor een duurzame stedelijke en industriële toekomst'. Als een soort fablab faciliteert Rotslab een publieke werkplek voor interdisciplinaire samenwerking

tussen creatieve makers, ondernemers, leerlingen, bedrijven, ontwerpers, kunstenaars en het onderwijs, en is gericht op stedelijke ontwikkeling.

Er waren twee brouwdagen met Henriëtte Waal en amateurs uit de wijk, zodat het bier tijdig op smaak kon komen voor de feestelijke start van de activiteiten op 1 mei. Andere publieke momenten waren: twee debatten van werklandschap EET: over voedsel, met experts en wetenschappers, een openbare les en een expertise-auditie, gevolgd door een film en lezing. Werklandschap KRUIST ICI organiseerde de eerste uit een serie van drie avonden met een kort portret van Rudy & Germaine Krier (grootouders van Sophie Krier) en de rol van vakmanschap in hun leven en aansluitend de film Een Handige Dromer van Joost Conijn. Dit is een portret van de schrijver A.L. Snijders op zijn boerderij in de Achterhoek. Door de lens van de camera zien we hoe hij houthakend en trekkerrijdend continu afleiding nodig heeft om uiteindelijk een paar regels te schrijven. Studenten van de Design Academy Eindhoven, afdeling Living, kregen onder leiding van Mara Skujeniece een openbare les in het kader van de studie naar thuiswerken. Op het filmprogramma van werklandschap VERDIEPT, i.s.m. Expodium, stond After the Factory van Philip Lauri. Daarna wandelden we de nacht in voor

een Nightwalk door de wijk Rotsoord, op zoek naar de sporen van haar industriële geschiedenis. Verder is hard gewerkt in het werkoord om de onderzoeken en ontwerpen klaar te maken voor het publiek.

De opening op 1 mei

Op de Dag van de Arbeid, de dag waarop de duur van een werkdag beklonken werd, opende Utrecht Manifest NO.4 feestelijk met veel gasten in De Pastoe Fabriek.

Na een welkomstwoord van voormalig burgermeester van Utrecht Annie Brouwer-Korf (voorzitter Stichting Utrecht Biënnale) bezong kunstenaar Klaske Oenema 'Het Kantoor' met achter zich haar animatie op overhead-projector. Tracy Metz hield de openingsrede waarna Jurgen Bey zijn verhaal over Het Nieuwe Werklandschap vertelde. Juri Veenman's 'Alarmsymfonie', bekend van 'Einde Voorstelling - Alarmsymfonie', als protest tegen de bezuinigingen op kunst & cultuur, werd gezongen. Vanuit De Pastoe Fabriek wandelde het publiek in een lange stoet achter vaandeldragers en muzikanten aan. Wandelend en musicerend werd het gebied ingehuldigd als werklandschap van Utrecht Manifest NO. 4. Via het braakliggende Viconaterrein liep de stoet naar het werkoord ROTSOORD, naast de watertoren. De vlaggen met daarop de logo's van elk werklandschap,

werden voor het werkoord samengebonden geplant. Binnen stond warme soep klaar en kon men de tentoonstelling bekijken.

Activiteiten 1 MEI

Gehele gebied UM 4: Feestelijke optocht met muzikanten / werkoord ROTSOORD
Heuveloord 140: Rotsoordbier proeven bij de Buitenbar / Antwoordenmagazijn / Tentoonstelling HELPDESK met digitale bibliotheek / Tentoonstelling werklandschap EET / Tentoonstelling met filmvertoningen en onderzoeksmateriaal werklandschap KRUIST / Filmjes Know How Show How - Toonkamer PASTOE Rotsoord 3: Desktoop (eetbaar kantoor) en hoorspel 'Het Kantoor' - restaurant LE:EN Heuveloord 140: Voedselconvertors: over anders conserveren - Tankstation Tamoil op de Briljantlaan: Car Mecca Pimp my Car and Me, laat jezelf en je voertuig schilderen - Viconaterrein hoek Rotsoord/Oranjebrug: Demonstratie bloemschikken met bloemist John en tegeltableau maken met tegelspecialist Carin / Utrecht Kiemt: Kwekerij zonder Land / Opbouw van de Schuurtjes waarin een workshop radiozenders of briketten maken, water zuiveren, etc. - Vogelopvang Rotsoord 24a: Filmjes Know How Show How - Smaragdplein 100: Het centrum van Utrecht door de ogen van 3 daklozen.

Studenten: Charles Bourrier (Zwitserland), In  z Bressand (Frankrijk), Pablo Calderon (Colombia), Max (Taiwan), Martina Muzi (Italy), Guillaume Neu Rinaudo (Frankrijk), Wei Lun Tseng (Taiwan), Meng Hsun Wu (Taiwan).

Waste Stool van Martina Muzi.

Werkoord ROTSOORD

Curator: Studio Makkink & Bey

Het werkoord werd ingericht met een houten structuur: een product van Studio Makkink & Bey, het ontwerpbureau dat Jurgen Bey samen met Rianne Makkink leidt. De ruimte op Heuveloord 140, net verlaten door een metaalbedrijf, is in zeer korte tijd omgebouwd tot uitvalsbasis voor onderzoekers plus gasten, met werkplekken, bedden en expositiemeubels. De demontabele houten structuur is speciaal ontworpen om als werk- en verblijfsplek te dienen. Overdag doen de kamertjes dienst als werkplaats en 's nachts als slaapkamer: het binnenframe is een werkhotel waarin de formele en informele

kant van een werksituatie elkaar aflost. Het werkoord deed ook dienst als flexwerkplek. Het Utrechtse bedrijf New Shoes Today organiseerde een dag voor een groot bedrijf uit de Bilt en gebruikten werkoord ROTSOORD een middag als uitvalsbasis en werkruimte. Gedurende de voorbereidende maanden in januari t/m april 2012 hebben 1e jaars masterstudenten van de afdeling Social Design (Design Academie, Eindhoven) gewerkt aan vraagstukken omtrent 'het Nieuwe Werklandschap', onder de titel 'ManuFACTory'. In opdracht van hun mentor Rianne Makkink onderzochten ze productiemogelijkheden vanuit het werkoord, waarvan ze het resultaat presenteerden op een Pecha Kucha-avond. De internationale groep ging aan de slag met vragen als: Kan vanuit de kleine schaal weer een nieuw productie proces tot stand worden gebracht

VRIJDAG 6 JULI 2012
THE ARTIST, 12+, AANVANG: 21.30 UUR, VICONA-TERREIN, DIAMANTWEG HOEK ROTSOORD

VRIJDAG 31 AUGUSTUS 2012
HABANA BLUES, 12+, AANVANG: 21.30 UUR, KINDERBOERDERIJ ROTSOORD, BRILJANTLAAN

en welke sociale processen liggen hieraan ten grondslag? Wat is er al aanwezig in Rotsoord en de omliggende werk/woongebieden? Wat vindt er al plaats in werkplaatsen, scholen, en buurten? Hoe kunnen we hiervan leren en nieuwe interpretaties maken? Twee projecten: masterstudent Social Design Guillaume Neurinaudo liet in de Openbare Bibliotheek Buurtcentrum Utrecht zien door de ogen van 3 daklozen. Martina Muzi onderzocht overvloed in Rotsoord en kwam uit bij vuilnis. Ze belde bij mensen aan om hun vuilnis op te vragen. Thuis bewerkte het vuilnis tot een product dat ze weer teruggaf aan de eigenaar van de vuilniszak. Voorafgaand aan de Pecha Kucha van de studenten organiseerde Studio Makkink & Bey een lezing met Florentijn Hofman en Martijn Engelbregt: over de interactie tussen ruimte, middelen en publiek.

De Buurtbios

Op de expertmeeting van 2 maart, samen met de Vrede van Utrecht, werd duidelijk dat er veel animo was voor een retour van de Buurtbios Hoograven; één van de 'Briljante Ideeën'. Dit project van Jolanda van Iersel draaide voor het eerst in 2008 de film 'Polleke', die in Tolsteeg/ Hoograven is opgenomen. Samen met Briljante Ideeën, Vrede van Utrecht en Wijkbureau Zuid besloot Studio Makkink & Bey een mobile cinema te maken. BuurtBios Rotsoord is ontworpen door Studio Makkink & Bey en kan op elke gewenste plek halthouden om een film te projecteren. Polleke werd vertoond op een provisorisch scherm, maar de opvolger zou mobiel moeten zijn om verschillende buurten aan te doen. Buurtbewoners Ria Buts en Chaja Toenes organiseren nu de

Buurtbios Rotsoord met op het programma telkens een andere film. Het publiek zit op zelf meegebrachte stoelen en kledjes voor het filmdoek dat aan de achterkant van de truck zit. Vrijdag 6 juli was de eerste vertoning achterop de Buurtbios. Op het Vicona-terrein keken zo'n 100 mensen gratis naar de bekroonde film *The Artist*. Ze kwamen met stoelen, picknickkledjes en etenswaren, bovenop de gratis koffie, frisdrank en bekertjes popcorn die al klaarstond. Vrijdagavond 31 augustus volgde op Dierenweide Nieuw-Rotsoord de tweede voorstelling uit een lange reeks.

Verder

De opstelling in werkoord ROTSOORD heeft zelfs nog een kort uitstapje gemaakt naar de Oude Gracht in Utrecht, waar het festival Cultfest gehouden werd. Op 8, 9 en 10 juni werden de werfkelders een vrijplaats voor kunst en cultuur. Bureautjes, tv's met daarop UM-filmpjes, spoorpunten, CarWash Mecca producten en Rotsoordbier stonden heel even in de etalage in het centrum van Utrecht. Verder gaf Daniela Dossi omwonenden de kans om hun wensen tijdelijk te verwezenlijken in haar 'Micro Utopia'. Hiervoor transformeerde Kringloopcentrum De Arm tijdelijk tot gymzaal, of bioscoop met tweedehands spullen.

Tafelboom

Hoog in de expositiekast staat een tafel van de Utrechtse Stichting Tafelboom. Het idee van Tafelboom is dat de bomen die door de hele stad Utrecht gerooid worden door de gemeente, opnieuw een plek krijgen in de omgeving waar ze hebben geleefd, maar dan in de vorm van een tafel. In de tafel zit een lade waarin een boekje ligt, daarin staan verzamelde verhalen over de boom. Op deze manier keert het hout terug waar het groeide.

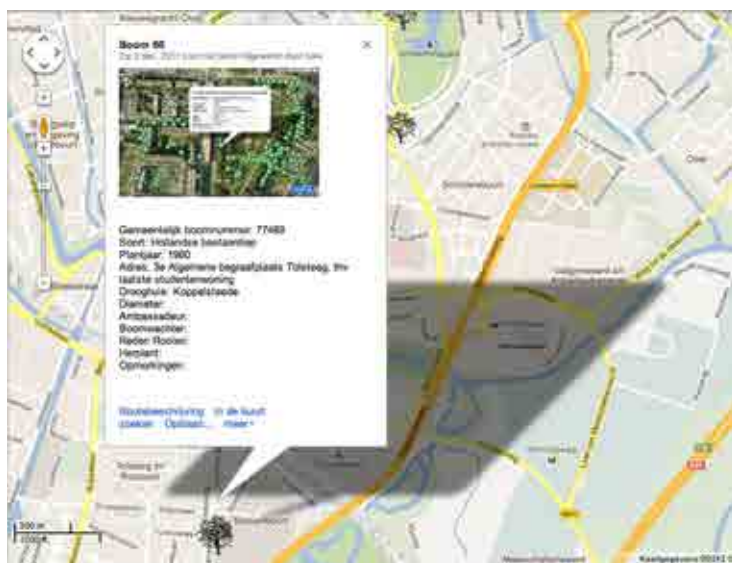

Broken Butterflies, Anne ten Donkelaar.

Als een prothese-dokter repareert ze gebroken vlinders, waardoor de complexiteit van hun anatomie bloot komt te liggen.

Ceramic Paint / Collection Cornwall, Kirstie van Noort
Het porselein is niet gekleurd met pigmenten, maar met vervuiling, afvalresidu en achtergebleven klei uit de porseleinwinning.

Helpdesk ROTSOORD

Curator: Studio Maarten Kolk & Guus Kusters

Studio Makkink & Bey vroeg Studio Maarten Kolk & Guus Kusters om als gastcurator invulling te geven aan een tentoonstelling voor het onderdeel Helpdesk ROTSOORD. Kolk en Kusters stellen in hun werk het leven met de natuur, geschiedenis, kleur en omgeving centraal. Ze gebruikten bijvoorbeeld ongebleekte, ongecoate materialen om monsters te tuften met de blauwzwarte 'afval' inkt die in een printer overblijft, voor hun textielontwerp Waterloop. Het tapijt Algengroei, in de tentoonstelling, is geleverd in een kleurverloop. In het midden van het tapijt zijn de polen volledig geleverd, terwijl aan de zijkanten alleen de wortels gekleurd zijn. De textielindustrie is een van de grootste

watervervuilers in de wereld, Algengroei laat zien hoe dit milieuvraagstuk zichtbaar gemaakt kan worden op een esthetische manier. Jurgen Bey zegt over de ontwerpen in de tentoonstelling dat "de schoonheid van de werkelijkheid schuilt in het feit dat het niet helemaal klopt." Met dezelfde blik rangschikten Kolk en Kusters de werken in de tentoonstelling, die samen de gevolgen van de ontwikkelingen in het landschap verbeeldden. Het werk was ingedeeld in vijf categorieën.

Bij het plantenasiel van Rachelle Klaassen konden bezoekers planten achterlaten of mee naar huis nemen en een verhaal noteren over de plant en over de nieuwe locatie. Behalve tentoonstelling fungeert Helpdesk ROTSOORD ook als helpdesk. Een klein team van ontwerpers inventariseerde vragen van bewoners uit de wijk, maar ook van bezoekers

Lucas Maassen & Sons Furniture Factory, Lucas Maassen en zijn 3 zonen.

en deelnemers aan Utrecht Manifest. Hieruit ontstond een 'Vragenbibliotheek'. De tentoonstelling vormde het 'Antwoordenmagazijn' waarin bestaande projecten van ontwerpers/kunstenaars als potentiële antwoorden werden gepresenteerd. Naast de fysieke werken in het magazijn heeft Helpdesk Rotsoord ook een digitaal platform. De QR-codes in de kast konden met een smartphone of een iPad van het Werkoord gescand worden. Achter de codes zit een digitale bibliotheek met teksten, video's en foto's, die verwant zijn aan de thema's en ontwerpen in het antwoordenmagazijn.

Als onderdeel van de tentoonstelling organiseerden Maarten Kolk en Guus Kusters samen met Anne van der Zwaag een reeks informele avonden getiteld 'Helpdesk ROTSOORD maakt overuren'. Deze reeks

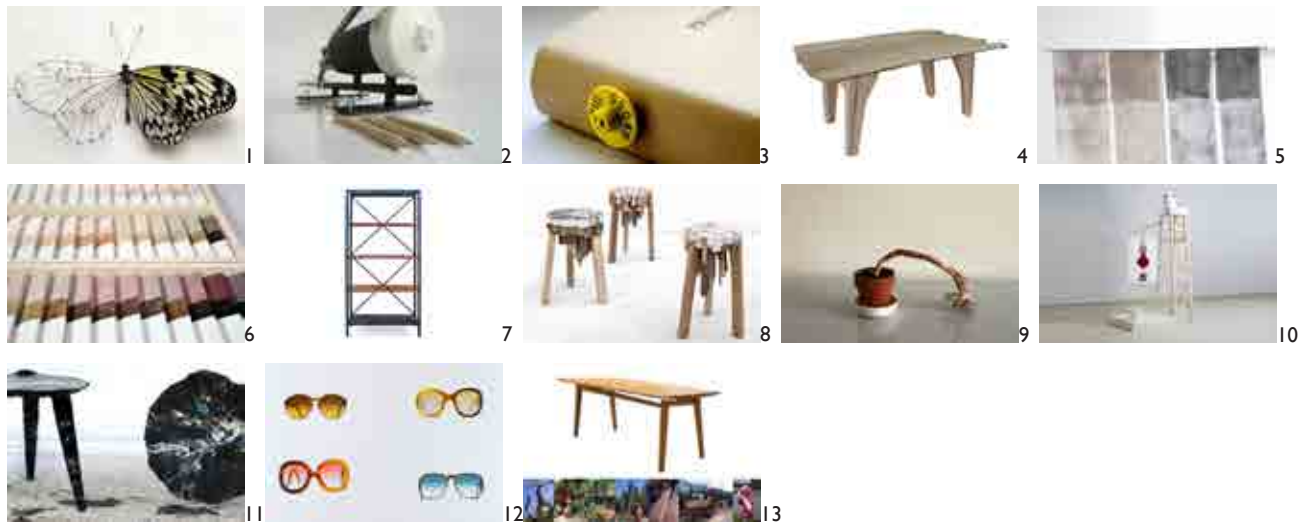
Nalden blogger, trendwatcher en co-founder van WeTransfer en Kuvva.

was gericht op een professioneel publiek en van zowel ontwerpers, producenten, als beschouwers en gebruikers. Elke avond werd één van de thema's uit de tentoonstelling in een drietal korte interviews en gesprekken uitgediept.

In de tentoonstelling is o.a. de Collectieve Mankracht te zien van Lucas Maassen & Sons Furniture Factory. Zijn 3 zonen (2 x 7 en 9 jr.) beschilderen meubels: 3 uur per week voor een euro per meubel. De wet tegen kinderarbeid bepaalt in feite de productietijd en dus het uiterlijk. De Lucas Maassen & Sons Furniture Factory werd voor het eerst live in werking getoond in het werkoord. Beeldend kunstenaar Fransje Killaars sprak over het produceren van haar textielinstallaties, waarna Dingeman Kuilman (Philips, Premisla Stichting, nu directeur ArtEZ Hogeschool

Afval als bouwsteen

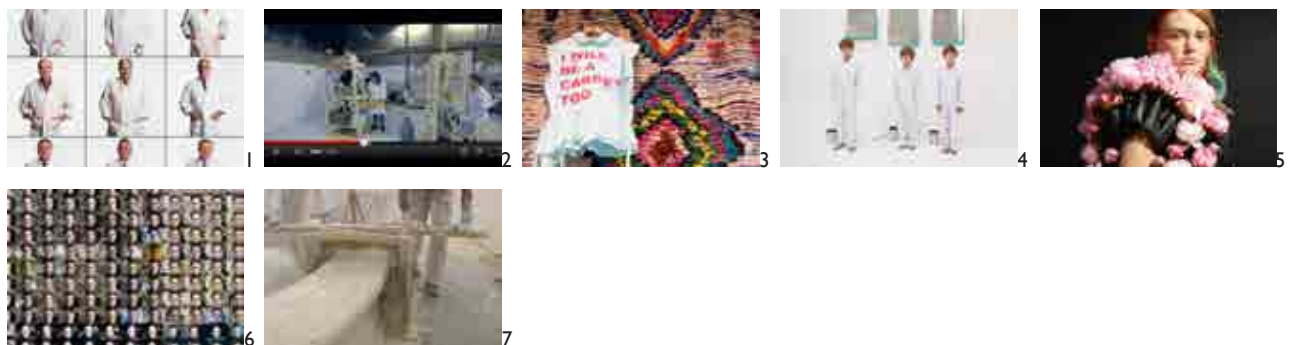
Hoe worden de schoorsteen van de fabriek en de lokale kapper beide materiaalleveranciers voor de secundaire industrie?

1) Anne ten Donkelaar, Broken Butterflies, 2011, 2) Ariane Prin, From her for here, 2011, 3) Christien Meindertsma, Pig 05049 2008, 4) Jeroen Wand, Laminated table, 2012, 5) Jetske Visser, Roet, 2011, 6) Kirstie van Noort, Ceramic Paint Collection Cornwall, 2011, 7) Lex Pott, True Colour Shelves, 2011, 8) Pepe Heykoop, Bits of Wood, 2012, 9) Rachele Klaassen, Planten Asiel, 2012, 10) Raw Color, 100% sap, 2007, 11) Studio Swine, Hairglasses, 2011, 12) Studio Swine, Seachair, 2011, 13) Tafelboom, De Boomtafel Nr 1, 2012

Collectieve mankracht

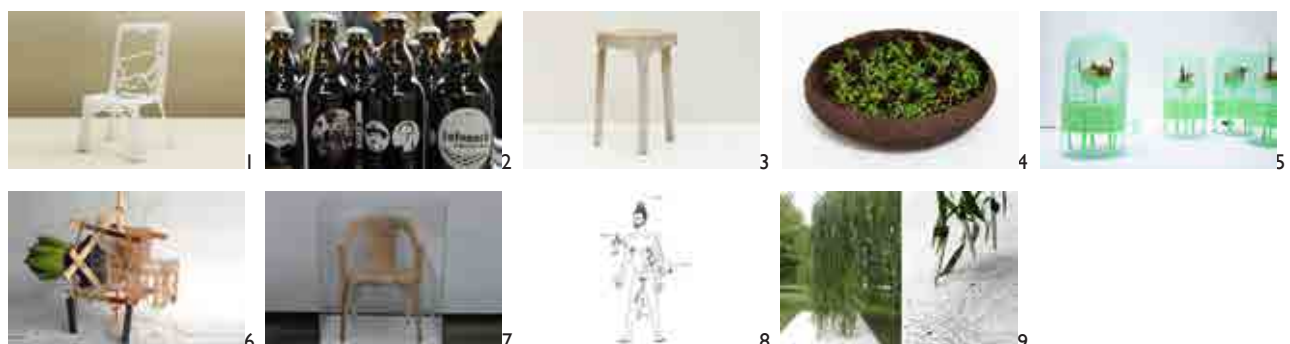
Over de schoonheid van de arbeider, collectieve inspanning en hoe ziet het erfgoed van vakmanschap eruit voor het nageslacht?

1) Ari Versluis & Ellie Yttenbroek, Exactitudes, 2008, 1999, 1998, 2) Atelier NL, Soup machine, 2011, 3) Butterfly Works, Carpet of Life, 2012, Lucas Maassen & Sons, Furniture Factory, 2011, 4) Mattijs van Bergen, Blanco Collection, 2009, 5) Noah Kalina, Everyday, 2000, 6) Studio Glithero, Running Mould, 2010

Natuurlijke productie

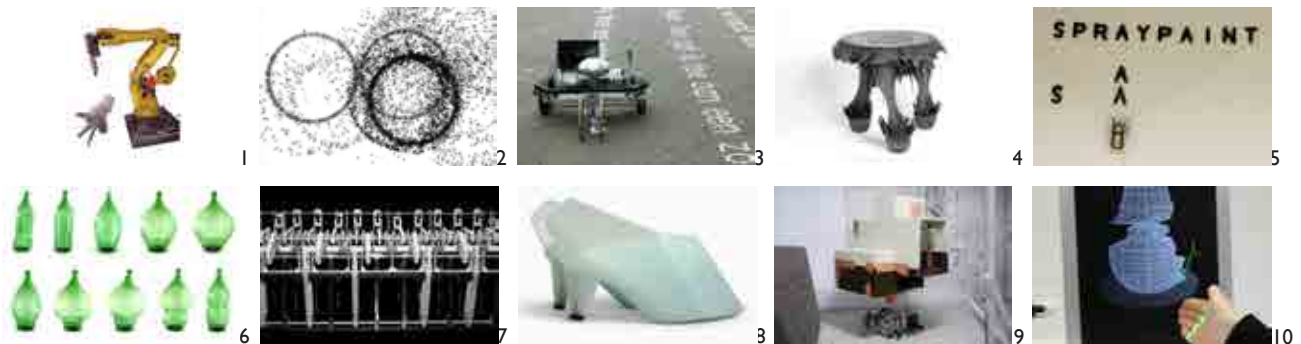
Hoe kunnen flora en fauna als vervaardiger van kunst en vormgeving dienen?

1) EDHV, Ant Works, 2010, 2) Henriëtte Waal, Buitenbrouwerij, 2009, 3) Jannis Hülsen, Xylinum, 2010, 4) Jo Meesters, Materra, 2012, 5) Juliette Warmenhoven, Couveuse (incubator), 2010, 6) Kai Linke, Roots, 2008, 7) Maurizio Montalti, Continuous Bodies, 2010, 8) Thomas Vailly, Contemporary Vanitas, 2011, 9) Tim Knowles, 4 Panel Weeping Willow, 2006

Industrieel maatwerk

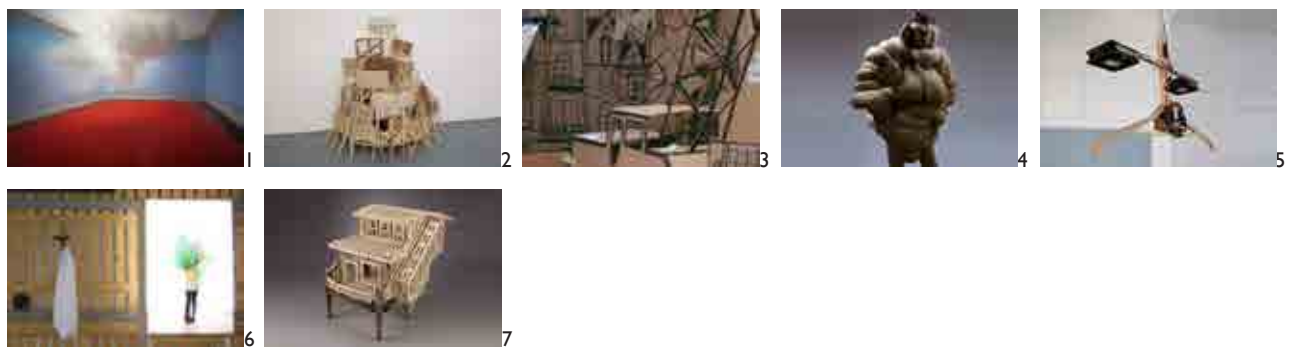
Wat leveren de kennis van de ontwerper en de mogelijkheden van industriële technologie op voor het werklandschap?

1) Dirk van der Kooij, Endless, 2010, 2) Francois Xavier Saint Georges, Rotodrawing I, 2012, 3) Gijs van Bon, Skryf, 2010, 4) Jolán van der Wiel, Gravity Stool, 2011, 5) Jürg en Urs Lehni en Uli Franke, Hektor, 2002, 6) Klaas Kuiken, Bottles Collection, 2010, 7) Maarten Koek, Ma9.3rh16, 2011, 8) Marloes ten Bhömer, Rotational moulded shoe, 2009, 9) Studio Makkink & Bey, Slowcar, 2006, 10) Unfold i.s.m. Tim Knapen, L'Artesian electronique, 2010

Verbeelding als dienstverlening

Hoe kan verbeelding als dienst floreren in een landschap dat draait om werk, en waarin behoefte is aan dagdromen?

1) Berndnaut Smilde, Nimbus I, 2012, cloud in room, 2010, 2) Danny Foolen, Thirtyfive studies of a Billboard, 2011, 3) Florian de Visser, FactoryScape Pastoe, 2012, 4) Lucy and Bart, Various Works, 2008, 5) Michael Schoner, Coathanger Chopper, 2012, 6) Raw Color en studio Maarten Kolk & Guus Kusters, Temporary Trees, 2011, 7) Ted Lott, Sit Stay, 2011

voor de Kunsten en voorzitter van Sikkens Foundation) vanuit verschillende invalshoeken ambacht, tijd en collectiviteit belichtte.

Voor de editie Verbeelding als Dienstverlening liet Florian de Visser in karton zien wat zich achter de muren van de Pastoe Fabriek in Rotsoord afspeelt. Remco van der Voort reageerde op Florian's beeldverhaal in zijn verhaal over Pastoe, waar hij directeur van is. Blogger, trendwatcher en co-founder van WeTransfer en Kuvva: Nalden sloot de avond af met zijn verhaal over digital storytelling.

In Industrieel Maatwerk demonstreerde Dries Verbruggen de keramiekprinter van Unfold (i.s.m. Tim Knapen) met een virtuele draaischijf, waarmee bezoekers een vorm van porseleinklei kunnen maken door hun

hand te bewegen in een laserstraal. Maatwerk en industrie vouwen hier in elkaar: de automatisering wordt geleid door handwerk. Directeur Ranti Tjan van het Europees Keramisch Werkcentrum in Den Bosch, deed verslag van bijzondere verbanden en verbonden tussen beeldend kunstenaars, ontwerpers en architecten samenwerking met de industrie in het EKWC. Initiatiefnemer Bas van Abel van Rotslab vertelde over mogelijke productiewerkplaatsen in Rotsoord. Rotslab is een samenwerking tussen creatieven, ondernemers, leerlingen, bedrijven, ontwerpers, kunstenaars en het onderwijs, gericht op stedelijke ontwikkeling. Tot slot gaf Mireille Meijs (ontwerper bij Mosa) een kijkje in het maatwerk voor de massa van tegelfabriek Koninklijke Mosa.

Werklandschap KRUIST ICI

Curator: Sophie Krier

beelden: alfabet, schuurtjes, carwash mecca en producten.

Ontwerper en onderzoeker Sophie Krier, curator van werklandschap KRUIST ICI, ontwikkelt tools voor collectieve verhalen en reflectie. Experiment en interactie krijgt de ruimte in een proces dat onder haar redactie vorm krijgt. Het Werklandschap KRUIST ICI borduurt voort op een veldonderzoek in Casablanca in 2010, waarbij de informele maak- en diensteneconomie verkend werd. De residentie van drie maanden in Marokko leidde tot een tentoonstelling die fungeerde als een stad in een stad, getiteld ICI, Casa Ville

Inventive (Hier, Casa vindingrijke stad). Krier onderzocht in Utrecht op vergelijkbare wijze wat Rotsoord en Hoograven in huis hebben. foto Sophie + vakman

In Rotsoord is een nieuw team te gast op een bijzondere plek met een eigen geschiedenis en logica. Zij gingen op zoek naar verschillende vormen van expertise die deze wijk in huis heeft: formeel en informeel, geworteld en nieuw. Wat gebeurt er als je de aanwezige vaardigheden en talenten zichtbaar maakt – zijn kruisbestuivingen mogelijk? Werklandschap KRUIST ICI onderzocht en inventariseerde plaatselijke kennis en kunde op alfabetische volgorde; om de potentie van de wijk inzichtelijk te maken en verbanden te kunnen leggen. Zo is er de A automonteur, de B van bloemist, de E van ecooloog, H van houtdraaijer enzovoort. Met deze index van

aanwezige beroepen en vaardigheden in de hand, werden potentiële kruisverbanden verbeeld en in de praktijk getest. Die kruisproeven zijn via drie voorbeeldprojecten ontwikkeld. Daarbij zijn er vijf studies geïnitieerd die op specifieke aspecten van het (toekomstig) werklandschap van de wijk inzoomen.

3 voorbeeldprojecten:

Carwash Mekka
Schuurtjes
Het Rijdend Alfabet

5 studies:

Know-How | Show-How
Te Gek Werk
Homework
Werkruimte
Work of Work

Carwash Mekka: onderzoekt het lokale tankstation als kruispunt van expertise.

Cynthia Hathaway i.s.m. Tony Michiels

Carwash Mekka

Sinds de auto zijn intrede deed in onze cultuur domineert het vervoersmiddel in vergaande mate de inrichting, beleving en het uiterlijk van ons landschap. Voor een snel groeiende massa werd een veel groter deel van de wereld bereikbaar binnen één dag. Tegenwoordig spenderen velen er een groot deel van de dag. Verkeersstromen klonteren op gezette tijden samen en werken gebeurt vaak onderweg. Dit maakt dat de auto als ruimte op zich, steeds belangrijker wordt. Het is een extensie van ons lichaam, van onze

persoonlijkheid en van onze behoefte om van A naar B te komen. Er zijn weinig objecten die we zo sterk verbinden aan onze identiteit en waar we zoveel zorg aan besteden. In het voorbeeldproject Carwash Mekka is deze cultuur rondom de auto onderzocht in meerdere scenario's.

DINSDAG 1 MEI

Pimp my Car and Me

Kunstenaar Jan Willem Campmans en Bram kleurden 's avonds de bezoekers van de wasstraat samen met hun auto's in met lichtprojecties.

VRIJDAG 11 MEI

Cleaning & Organizing Day in de wasstraat van tankstation TAMOIL. Met: locally made Serto Solutions van thuiszorgmedewerker Paul Serto van natuurlijke ingrediënten, met de tips

van professional organizer Ardy Kuipers die aan het werk ging in de handschoenenkastjes. Aan de waslijn van de wasruimte hangen magic micro cleaning cloths van Marina Toeters. Zij maakt als modeontwerper kleding m.b.v. nieuwe technologie en woont en werkt in Hoograven. Het aantal bezoekers op deze zonnige vrijdagmiddag bewees dat een wasstraat veel meer zou kunnen zijn dan een wasstraat alleen – het zou de plek kunnen zijn om op vrijdag het stof van een hele week af te poetsen, terwijl je ervaring en kennis uitwisselt.

Great Drive Thru Debate

Tijdens Bill & Glenn's Great Drive-Thru Debate debatteerden de twee Automotive College-leerlingen van het ROC urenlang op achterbanken in de wasstraat. Het debat ging o.a. over vragen als: 'automaat

of handmatig geschakeld?', 'injectiemotoren of trommelmotoren?' en 'donkere of lichte auto's'. Achteruitkijksouvenirs en onderscheidingslintjes werden gemaakt door modeontwerper Melissa Petersen-Bonvie uit Hoograven. En er was de Trunk Tasting van Rotsoord-Espresso Stout die Henriëtte Waal in de wasstraat brouwde met het tankstation als waterbron.

ZATERDAG 12 MEI

Thru the Carwash Lecture

Lezing met instrumentenmaker Emile Valenteijn en zijn WW2 DAF over de verdwijnende garage expertise, kunstenaar Melle Smets over het snelwegleven in Nederland, wijkhistoricus Peter Sprangers over de geschiedenis van De Staatsen wasserij op Rotsoord en tankstationhouder Sabrina van Dijk over Tamoil als familiebedrijf.

ZATERDAG 19 MEI

30 minuten lange Drive in movie, met Carwash Mekka-popcorn van de hete motorkap en de parkeerservice van de rolschaatsende Dom City Dolls uit Hoograven. Filmmaker Jokko Voogt maakte een selectie van YouTube-films over autocult en -glam. Op deze zomerse avond bleek dat bioscoop en tankstation prima samengaan.

11 JUNI

Blessing Day "On Your Way" kreeg veel aandacht van de media, o.a. van RTV Utrecht, De Stad Utrecht en het AD. Pastor Hans Harmsen zegende met een kwast, heilig wijwater en een kort gebed auto's, fietsen, scooters en scootmobielen die door hun bestuurders werden aangeboden. Het gebruik is in Nederland uitgestorven en het zag er vermakelijk uit, maar tegelijkertijd stonden

mensen toch even stil bij hun veiligheid en rijgedrag.

ZATERDAG 9 JUNI

Beauty Day

In deze eenmalige Tamoil Beauty Spa kun konden tankende mensen hun nagels laten stijlen bij de kleur en het merk van hun auto. Met o.a. nagelstyliste Esmeralda van Esmeralda's Nagelschuurtje en een schoonheidssalon, speciaal gemaakt door meubelmaker Luc Brouwer, houthandel van Straalen, schilder Steven en ingericht door etaleur Winnie Helmes Ham, allen uit Hoograven.

Elk tankstation is de pitstop langs een route van willekeurig wie er passeert met als verbindende factor: de auto. Het is een plek waar onze auto's gevoed, verzorgd, geolied en

ManiCar
Automotive Nail Decals

opgepoetst worden en een plek die bezocht wordt door veel mensen. Een benzinestation is een plaats waar verbinding gemaakt kan worden met grotere stromen om aan te sluiten op een uitgebreid netwerk. De specifieke omgeving van een tankstation en zijn uitbreidingen: de wasstraat, reparatieplaats, tankshop, de parkeerplaats en restgebied, het fastfood-restaurant of hotel, biedt kansen hier een ultiem Auto Mekka van te maken. Maar pas door te kruisen en dwarsverbindingen te maken, wordt een transitieplaats zelf een plek. Tijdens Carwash Mekka werd wel duidelijk dat het publiek er snel weer weg wil, dus hoe het tankstation ontwikkeld wordt: activiteiten hebben een maximum duur van ongeveer 8 minuten. Sabrina van Dijk, eigenaar van het Tamoil tankstation, was enthousiast over de experimenten en denkt er aan om haar pomp specifiek te maken,

aan de hand van het concept businessplan dat Hathaway aanleverde. Cynthia Hathaway stelt voor om experts praktijk te laten houden bij de benzinepomp, zodat er een cluster van beroepen ontstaat voor ongebruikelijke verbanden, die de autocultuur verder tot ontwikkeling brengt.

Schuurtjes: een inspectie van wat er in wijkshuurtjes gebeurt met als vraag hoe deze activiteiten kunnen bijdragen aan de autonomie van de wijk.

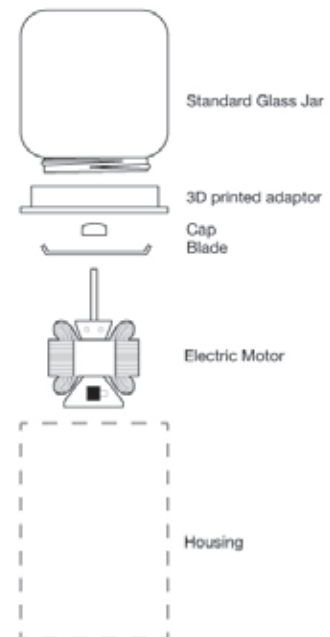
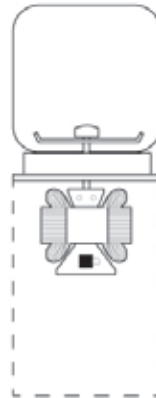
Arne Hendriks en Joanna van der Zanden

Kan de schuur als potentiële kleinschalige productieruimte worden geactiveerd en van economische waarde zijn voor de buurt? Het lege Vicona-terrein op de kop van Rotsoord werd neergezet als testsite voor informele productie. Vier tweedehands schuurtjes op een rij dienden als voorbeelden van een productief en innovatief centrum. In Rotsoord en Hoograven zijn overal schuurtjes, verborgen achter de huizen, met een eigen opgang en vaak verbonden met een steeg. Dwalend in dit achterlandschap van de wijk

viel de schoonheid van het rommelige en informele karakter ervan op. Onder andere door de mogelijkheden van internet is de informele economie in de meeste Westerse landen in opkomst, met als gevolg een groeiend informeel marktmechanisme. De schuur zou het centrum kunnen worden van een hyperlokale economie.

Hendriks en van der Zanden noemen rommel de humus van de schuurcultuur. Aanrommelen tussen de rommel heeft voor doorbraken in de wetenschap gezorgd. Veelbelovend rommelen vergt wel rust, veel herstructureren en opruimen om de waarde in te zien van dingen en om op goede ideeën te kunnen komen. Arne Hendriks: 'Een schuurtje was de machinekamer van het huis. Maar met de jaren werd de werkbank steeds kleiner en het gereedschap maakte

Coffee Grinder

plaats voor tuinmeubilair en fietsen. Veel mensen denken dat de schuur bedoeld is als opslagplaats van spullen. Maar zo is het nooit bedacht. In zo'n schuur is minder gelegenheid om iets te maken; want klussen en reparaties komen dan steeds op de achtergrond.

Op de Dag van de Schuur landde het Utrechtse Repair Café in de vier Schuurtjes in Rotsoord. Buurtbewoners leerden met lokale reparateurs kapotte fietsen, schoenen, kleding, speelgoed en elektronische apparatuur herstellen. Het idee voor een Repair Café stamt van het repareerproject: Platform21 = Repairing, waar Arne Hendriks en Joanna van der Zanden beiden aan werkten. Tijdens de Assemblage cursus demonstreerde ontwerper Jesse Howard hoe je zelf met eenvoudige middelen zoals een jampotje, spaanplaat en een Tupperwarebakje huishoudelijke apparaten

zoals stofzuigers en mixers kunt maken.

Dima Stefanova toonde filmpjes uit haar Know-How | Show-How archief (hierover verderop meer), en deelde hoe je limonade en thee maakt van lokaal geplukte bloesems en kruiden. Wijkbewoners met groene vingers lieten zien hoe je de beste tuinaarde kunt maken en lokale keramisten probeerden uit of de klei die ter plekke uit de grond wordt geschept, geschikt is om potten van te bakken. In een van de schuurtjes zond een amateuristisch radiostation uit en van oude kranten werden papieren briketten geperst.

Ontwerpster Anna Veenstra tekende de activiteiten samen met de buurtbewoners. De sluiting was officieel om 5 uur, maar het was zo druk dat die tijd opgerekt werd. 's Avonds was er een lezing- en debat-avond

onder leiding van Francien van Westrenen (Stroom, DH) met filosofe Virginia Tassinari, ontwerper Kirsten Algera, sociaal geograaf Jan van Duppen, wijkconoom Nathan Rosema en buurtschilder Steven. Bij het kampvuur werd gesproken over de potentie van de schuur binnen een autonome wijkconomie op het Vicona-terrein. Hierbij werden korte documentaires van Know- How | Show-How getoond over bijzondere kennis uit wijk, zoals die van de E van Ecoloog, V van Vogelverzorger en I van Instrumentenmaker.

Het Rijgend Alfabet: toont en viert het vakmanschap van makers uit de wijk in een optocht door de straten.

Cathelijne Montens, geassisteerd door stagiair Conor Trawinski.

Het Rijgend Alfabet is een staalkaart van het vakmanschap in de wijk. Naar model van sierwagens werd dat vakmanschap geëxposeerd in een optocht waarin lokale makers en dienstverleners samenkwamen. Vakmensen als de bloemist, de etaleur en de houtdraaier maakten een eigen, ruimtelijke letter van bloemen. Gemonteerd op aanhangwagens vormden de letters het Rijgend Alfabet. Samen zijn ze een stalenkaart van wat de wijk aan technieken en materialen te bieden heeft. In mei kwamen

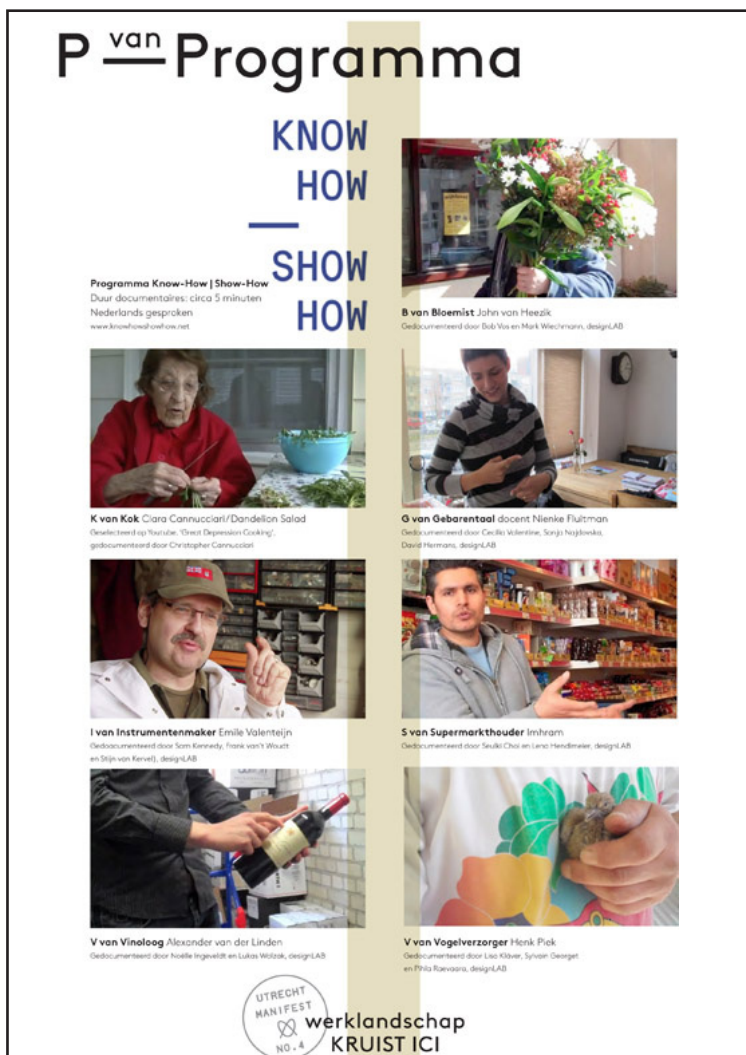
de letters uit de werkplaatsen tevoorschijn en trokken ze erop uit in een stoet die veel bekijks kreeg. Wanneer Het Rijgend Alfabet halverwege de tochten door de wijk bij een standplaats halt hield, werd de tentoonstelling heel even openluchtpodium. Hier konden mensen een poëzievoordracht, een vechtsportdemonstratie of een workshop gebarentaal of tegelzetten meemaken. Een cursus gebarentaal met de Wapperkids was er voor klein en groot doen, of men kon een speeddate voor interieuradvies hebben met etaleur en stylist Winnie Helmes Ham (etaleur Carwash Mekka). En er was de openlucht cinema met de video's van Know-How|How-Show. Met Het Rijgend Alfabet werd de inventarisatie van beroepen, talenten, kennis en ambacht van de wijk zichtbaar gemaakt. Deze tastbare weergave van een lijst aanwezige beroepen in Rotsoord schetste een

beeld van wat wijkbekwaamheid op deze plek inhoudt. Pas daarna worden dwarsverbanden denkbaar. De gemeenschap werd op brede schaal betrokken bij Het Rijdend Alfabet: kinderen van de Brede School van groep 5 en 6 onderzochten de werkgeschiedenis van hun familie en verbeelden die in het Rijdend Alfabet. Het alfabet was tegelijk een rondreizende expositie voor de etaleur, tegelzetter en houtdraaijer uit Hoograven die de praalwagens vormgaven. Het lokale werkkapitaal, verbeeld in Het Rijdend Alfabet trok veel aandacht en mensen liepen uit om aan te sluiten of kwamen hun huizen uit om het beter te kunnen zien. Toeschouwers stonden vaak pal voor hun huis. De optocht was kennelijk zo laagdrempelig dat er publiek mee bereikt werd dat moeilijk voor participatie warmloopt. De praalwagens waren een vrolijke versiering in de straten

en ze brachten de identiteit van de wijk naar buiten.

De letters werden naderhand gedoneerd aan de deelnemers van KRUIST en staan in o.a. de achtertuin van de Blauwe Aventurijn, waar Te Gek Werk plaatvond, in een buitententoonstelling. De ABC-structuur en de N werden door Angelique Jacobs van kinderboerderij Nieuw Rotsoord omgebouwd tot kas voor kinderen en tot volière. Mohammed Benhaddou, sociaal makelaar en contactpersoon voor de Buurtvaders ontving een tafel en banken van meubelmaker Luc Brouwer. Houtdraaijer Joost Kramer zet zijn H op het dak van zijn werkplaats en Carin van Dongen nam haar eigen tegelletter mee.

E van ecooloog en V van Vogelopvang

5 studies:

Know-How | Show-How

Dima Stefanova en Andreas Zangger met
Studenten designLAB Rietveld Academie

Know-How/Show-How wil generaties verbinden door kennis en vaardigheden voor een duurzame leefstijl te verzamelen, documenteren en door te geven. De ouders geven hun ervaring door in workshops, waar jongeren het leren te documenteren met behulp van nieuwe technologieën en media. De know how van ouders wordt bewaard en zichtbaar gemaakt door de show how van een jonge generatie. Met: filmverslagen over bloemist John van Heezik, met gebarentaal docent Nienke Fluitman, houtdraaiër Joost Kramer, instrumentenmaker Emiel Valenteijn,

hoograven supermarkt, vinoloog Alex van der Linden, vogelverzorger ome Henk.

Te Gek Werk

Jacqueline Besemer i.s.m. de BSO Rootz en Eigenwijs

Dit was een cursus waarin kinderen van de buitenschoolse opvang al fotograferend de werkgeschiedenis van hun familie onderzochten. Al doende leren zij fotograferen, interviewen en een tentoonstelling maken. Samen met kunstenaar / fotografe Jacqueline Besemer maakten de kinderen een stamboom van de beroepen die hun familie een rol spelen of hebben gespeeld. Besemer heeft het plan opgevat dit project na Utrecht Manifest voort te zetten, vanwege

K^{van}—Koning

Damien, 7 jaar

Damien, 7 jaar, ik heb nooit een
vader ik ben een koning en een koning is veel beter
dan een vader

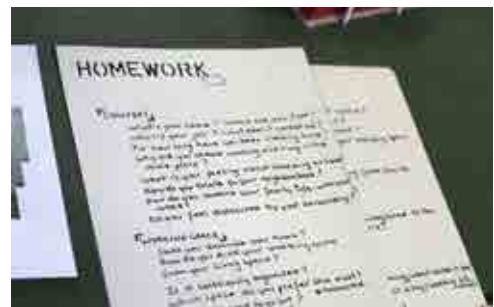

werklandschap
KRUIST ICI

S^{van}—Stamboom

Mijn naam: Jona
Mijn leeftijd: 7

de enthousiaste reacties en nieuwgevonden onderwerpen voor haar eigen werk.

Homework

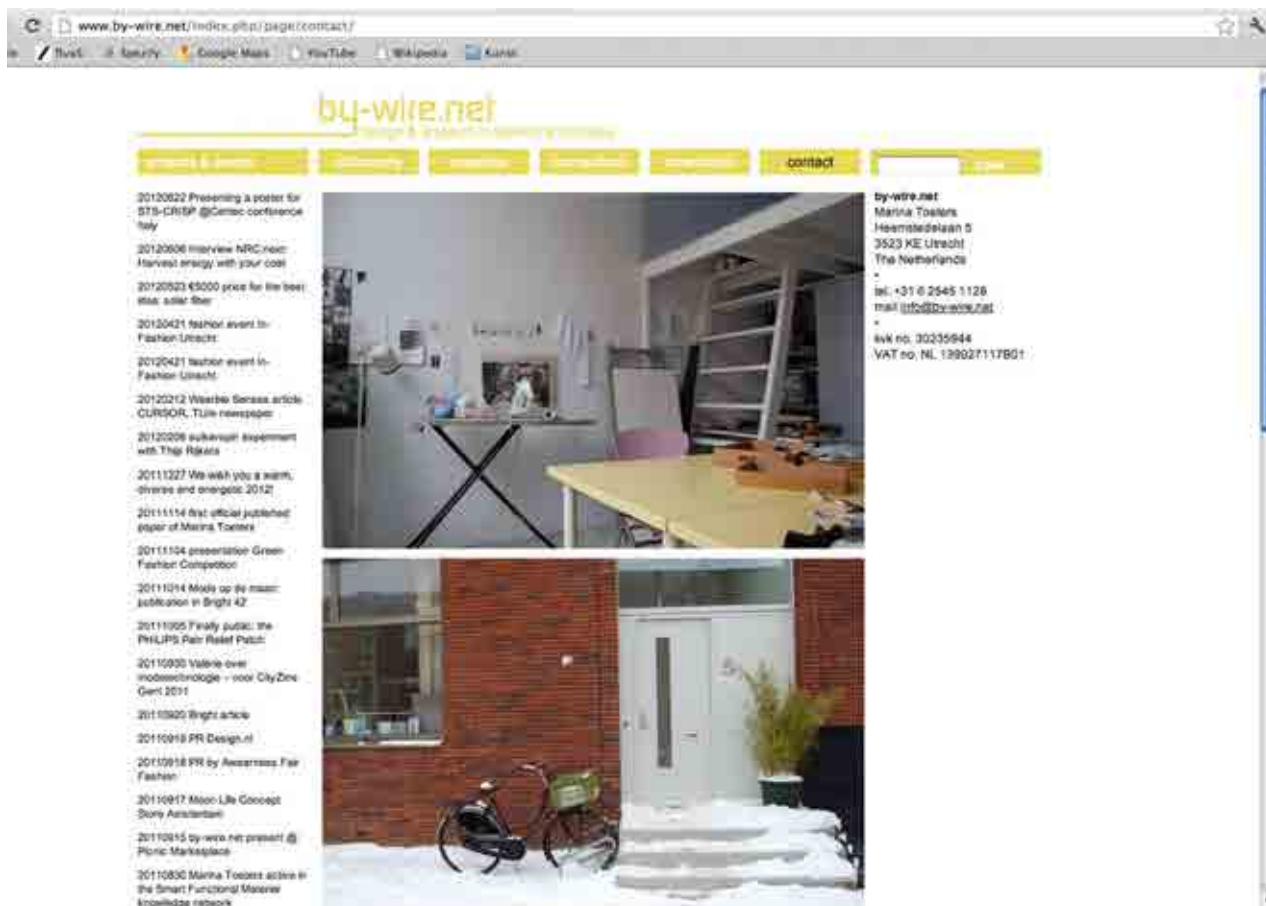
Mara Skujeniece i.s.m. studenten van de Design Academy Eindhoven / Man and Living

Het (deeltijd) thuiswerken is dankzij het internet al enige jaren in opkomst; het bespaart op het woon-werkverkeer, het scheelt huurkosten en het is te combineren met ons privéleven. In Tolsteeg is zelfs een woonblok benoemd als hotspot voor thuiswerkers. Maar wat houdt thuiswerken werkelijk in en waar vraagt deze werkvorm om? Onder leiding van Mara Skujeniece, zochten studenten en thuiswerkers uit de buurt hier samen antwoorden op. Zij

bestudeerden de volgende thuiswerkers: coach Marion Beltman, ecooloog Harmen Venema, gebarentaal docent Nienke Fluitman en Auri Fluitman, grafisch ontwerper Michael Buchenauer, modeontwerper Marina Toeters, professional organizer Ardy Kuypers, web-kunstenaar Bas Verweij.

Werkruimte Jan van Duppen

Van Duppen is stadsgeograaf en voltooide kortgeleden zijn studie sociale geografie aan de Universiteit Utrecht. Hij onderzocht welke rol de (buiten-)ruimte heeft in het werk en hoe makers die ruimtes naar hun hand zetten. In vijf diepte interviews ontleedde hij vijf typologieën van flexwerkplekken: de

Het woon-werkhuis van Marina Toeters, op haar website.

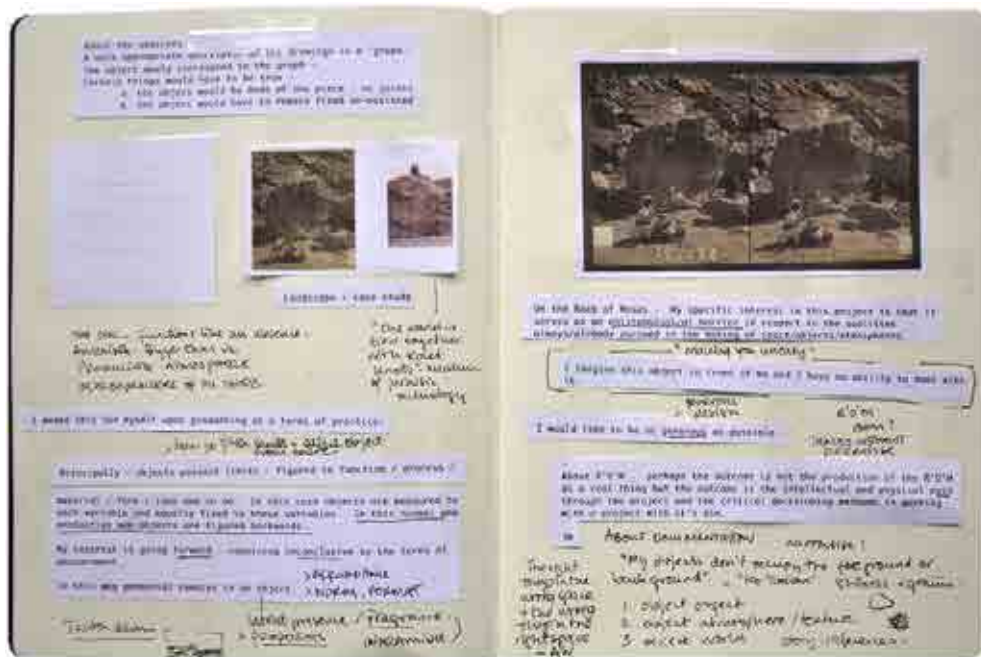
schuur, de winkel, de werkplaats, het huis, de kiosk. Al tekenend en vertellend brachten de geïnterviewde makers hun werkruimte tot op klein detail in kaart. Hoe maak je de werkruimte zo efficiënt mogelijk? Jan van Duppen interviewde bijvoorbeeld Klaas Veldhuizen, marktkoopman voor Bakker 't Stoepte. De marktkoopman is misschien wel één van de oudste flexwerkers die we kennen. Veldhuizen had zijn werkweek zo productief mogelijk ingedeeld op administratiedagen en dagen dat hij op pad ging. Het soort werkzaamheden volgde uit zijn route en werklocatie, met tijdwinst en effectiviteit als mikpunt. Van Duppen ontdekte dat de grootste effectiviteit behaald wordt door jarenlang schaven, aanpassen en perfectioneren. In de werkplaats van manus-van-alles (vooral voor zijn burens) in Hoograven: Louis van Kuijk, is elke kleine

beweging, volgorde van handelen tot op het kleinste laagje af te lezen in de ordening van gereedschap en kasten om hem heen. Dit stelt hem in staat snel te werken en ad hoc reparaties voor buurtgenoten te doen. Het bewaren of doorgeven van gespecialiseerde kennis gebeurt in het geval van modeontwerpster Marina Toeters als docent op de AKI in Enschede. Zelf maakt ze gebruik van haar sociale netwerk van beroepsgeenoten als kennisarchief en internet is erg belangrijk voor de flexwerker. Naast mobiliteit, logistiek en opslag van kennis kwamen digitaal en analoog werken aan bod en werk in relatie tot privéleven. Modeontwerpers Toeters en haar vriendin Melissa Petersen-Bonvie (Drive Thru Debate) wonen in het deel van Hoograven dat gebouwd werd voor de flexwerker. Zij merkten dat het flexhuis goed werkt als wonen en werken inderdaad

naast elkaar gebeurt. Maar wanneer een van de twee anders verloopt, bijvoorbeeld door samenwonen of samenwerken in een ruimer atelier, is het lastig de overvloedige ruimte onder te verhuren. Door de indeling kan de opgang niet gesplitst worden met een simpele ingreep. Het woon- werkhuis van flexwerkers moet flexibel genoeg zijn om met eventuele koerswijzigingen in levensloop en met nieuwe levensfasen mee te kunnen groeien. Door dit voorproefje wordt een toekomstig stedenbouwkundig vraagstuk al vroeg tastbaar en wijst ook al in de richting van een mogelijk antwoord. Jan van Duppen concludeerde dat bij de ruimtelijke ordening van een goede werkplek, ruimte niet los te zien is van tijd en ritme. En de wens zichtbaar te zijn, werd veel genoemd door de geïnterviewden. Lange kennislijnen leveren supergespecialiseerde effectiviteit op, een gegeven dat Jan na UM

4 verder wil ontleden. Hij ontdekte een klacht over de logistiek van online besteld materiaal dat soms misgelopen wordt omdat men een afspraak elders had. Deze vertraging en onhandigheid kan erg lastig zijn voor flexwerkers met een eenmanszaak. Van Duppen opteert voor beter verspreide distributiepunten en ziet aanleiding voor onderzoek en een ontwerp dat het probleem oplost in de bestaande stedelijke structuur.

Op 4 mei gaf De Werkplaats van de Stilte een speciale lezing met veel ruimte voor stilte. Gastspreker is voorlichter en yogadocent Ingrid Bal. Bal deed twee jaar onderzoek naar hedendaagse vormen van bezinning. Na de lezing ging de groep op zoek naar geluidloze plekken in Rotsoord.

Work of Work

Jonathan Muecke & Bas Princen

Ontwerper Jonathan Muecke (USA) en fotograaf Bas Princen (NL) werden in het kader van Field Essays uitgenodigd om een maak- en documentatieresidentie te doen tijdens de publieke dagen van Utrecht Manifest. Centrale vraag bij de werkperiode was hoe Muecke werkt, wat de motieven achter zijn werk zijn, hoe hij tot beslissingen komt en hoe zijn werkt zich verhoudt tot de context waarin het ontwikkeld wordt (Rotsoord). Muecke's objecten onderzoeken onze verhouding tot de gemaakte wereld, en het ervaringspotentieel van vorm, textuur, kleur, en verhoudingen. Van 14 tot 24 mei deden ontwerper Jonathan Muecke en fotograaf Bas Princen parallel onderzoek met de buurt als testsite. Wat Muecke en Princen

bindt is de drang naar 'het meten van de wereld' en een interesse voor het niet-weten als productieve vorm van kennis.

Tenslotte

In Nederland (en veel andere westerse landen) is werken zich anders gaan verhouden tot ruimte, plaats en tijd. Een steeds groter deel van onze economische activiteiten neemt vormen aan die bekend zijn uit de informele economie. Marktmechanismen werken steeds vaker op individueel niveau, door een informeel netwerk tot stand gebracht van sociale netwerken en online handelssites. Op internet zijn veel manieren ontstaan om op micro-niveau te produceren en te handelen. Het voordeel van een informele economie is dat de lijnen tussen vraag-en-aanbod kort zijn.

Een kleinschalig uitwisselingssysteem brengt balans tussen input en output. Daarmee is er weinig overmaat aan productie, materiaal of transport. Om deze systemen uit de informele economie in te kunnen passen binnen een groter economisch systeem, is het noodzakelijk om ze te analyseren en er testmodellen mee te ontwikkelen. In werklandschap KRUIST ICI is dit op een heel persoonlijk niveau gebeurd, samen met de mensen in de wijk. Tijdens het inventariseren is op micro-niveau gekeken naar manieren van werken in relatie tot ruimte, plaats en tijd. Door het werk zichtbaar te maken en het onderling contact kwam er veel energie los om meer samen en zelf te ondernemen. Degenen die in de wijk werkten wilden

Werklandschap EET

Curator: Ester van de Wiel

Ester van de Wiel is ontwerper van de publieke ruimte. Kenmerkend voor haar werkwijze is de manier waarop zij lokale kennis inzet, gebruik maakt van bestaande structuren en werkt met de schaal van het landschap. Terugkerende elementen in de projecten zijn: het agenderen van de opdracht, het zoeken naar nieuwe legende-eenheden voor een gebied en het ontwikkelen van toekomstscenario's en werktuigen. In 2009 maakte Ester van de Wiel met Eetbaar Landschap het voormalige Tilburgse Rioolgemaal Moerenburg toegankelijk door zes ontwerpers te vragen om werktuigen te ontwerpen waarmee het landschap geproefd kan worden. Dit programma was het

fundament voor werklandschap EET.

Startpunt voor het project werklandschap EET was het in kaart brengen van het lokale potentieel voor voedselproductie in het gebied Rotsoord. Hoe smaakt Rotsoord? Biedt het industriegebied een voedingsbodem voor een eetbaar landschap? Kunnen we, in samenwerking met amateurs en professionals op het gebied van voedsel-productie, werktuigen en strategieën ontwikkelen om Rotsoord als culinaire werkplaats op de kaart te zetten?

Ter voorbereiding waren er plekgebonden observaties met o.a. een ontmoeting met imker Jan van de Lijster van kinderboerderij Nieuw Rotsoord. Zijn honing werd verwerkt in het bier van Henriëtte Waal. Een bezoek aan Koppert Cress, leverancier van de cressen

LEXICON COOL N Food for Thought

1. (Wetenschappelijk) woordenboek.
2. Alfabetisch overzicht van termen in een bepaald vakgebied.

In het Lexicon Food for Thought zijn tijdens Utrecht Manifest No. 4 termen verzameld die betrekking hebben op het project werklandschap EET.

1976 Ester van de Wiel
1982 Danielle Arets
1984 Nienke Sybrandy
1987 Lucas Mullié
1988 Digna Kosse
1989 Maaike Bertens
1989 Casper Schuurung
1989 Frank Stroeken
1989 Noël van Dooren
1989 Marcel Blekendaal
1990 Dorus Faber
1990 Petra Hekkenberg
1990 Henriëtte Waal

Bloeiëreacties

Veel bloeiende planten reageren met bloei op de daglengteverschillen in de verschillende seizoenen. Er zijn lange dag-, dag neutrale en korte dag planten. Lange dag planten bloeien in het voorjaar en de zomer als de dagen steeds langer worden en er een bepaalde daglengte is bereikt. Korte dag planten bloeien pas als de dagen korter worden en er een bepaalde daglengte is bereikt. Dag neutrale planten gebruiken voor hun bloei geen daglengte, maar bijvoorbeeld de temperatuur en gaan pas bloeien als er een bepaalde koude- of warmesom is bereikt. (bron: Wikipedia) **1986**

Bostel

Restproduct van het bierbrouwenproces. Na het malschen wordt het wort gescheiden van de bostel. Bierbostel is een hoogwaardig eiwitrijk veevoer. **1992**

Bourdieu

De Franse filosoof Bourdieu (1930-2002) werd vooral bekend door zijn boek La Distinction (1979) waarin hij schreef hoe je sociale status samenhangt met je culturele kapitaal (kennis, vaardigheden, smaak). Je smaak is dus niet simpelweg gerelateerd aan je eigen persoonlijke voorkeur, maar wordt veeleer bepaald door de groep (sociale klasse) waartoe iemand behoort. (zie ook distinctie-middel) **1988**

Buitenbrouwerij

De mobiele Buitenbrouwerij van ontwerper Henriëtte Waal is één van de tools die tijdens het project Eenbaar Landschap ontwikkeld is. Met de Buitenbrouwerij wordt op locatie met lokale ingrediënten 50 liter speciaalbier gebrouwen. Inmiddels is de brouwerij uitgeroepen tot een waterzuiveringsinstallatie en een bar. **2007**

Buurtwroeten

Een gezamenlijke buurttuin blijkt ook sterk bevorderlijk voor het sociale contact in de wijk. Samen zorgen voor tomaten, radijsjes en peterselie, en leeft gezamenlijk ook eten van de eigen tuin, zou een zeer gunstig effect hebben op de sociale cohesie in de wijk. **1988**

voor bedrijven verrichten. Amateurs, die gedreven door hun liefhebberij optreden als lokale programmeurs of ontwikkelaars van de publieke ruimte, beschikken over uitstekende inzichten in het plaatselijke potentieel. Ze zijn gepassioneerd, vaak sociaal bewogen, een beetje onangepast en altijd trots op wat ze doen. Zou de stad een deel van de ontwikkeling van de openbare ruimte kunnen crowdsourcen door de energie en de ideeën van al deze pioniers beter te gebruiken? Urban pioneers bewegen zich vrij tussen regels en grenzen. Ze tonen de waarde van een bottom up ontwikkelde stad, van een wereld waarin iedereen regisseur kan zijn! **1990**

Cyclische Rumtoef

Instrument waarmee moment van opschoppen en moment van (nieuw) voedsel bereiden samenkomen. Vruchten gaan door een vloeistof, waar ze op smaak komen, om dan weer boven te komen voor consumptie. **1999**

D

D.I.V. communities

Zelfverwante vinden elkaar online en organiseren zich in tijdelijke en informele clubs. Deze genetwerkte communities delen hand-leidingen en doe-het-zelf instructies die variëren van hoe maak je een zashobon, tot een stap voor stap beschrijving van hoe je de stad als 'parkour' kunt gebruiken. Mooie voorbeelden van zo'n online How-to society is te vinden op www.instructables.com. **1998**

Dag

Een dag is de tijd die de aarde nodig heeft voor een volledige omwenteling (om de aarde), ten opzichte van een referentiepunt. Afhankelijk van het referentiepunt spreken we van een zonedag (t.o.v. de zon), maansdag (t.o.v. de maan) of siderische dag (t.o.v. de sterren). Soms wordt met de term dag slechts de tijd tussen zonsopgang en zonsondergang bedoeld, iets wat ook wel specifiek wordt aangeduid als dagduur. Een wat nauwkeuiger aanduiding is etmaal. Een etmaal duurt 24 uur en bevat alle vier de dagdelen, te weten: ochtend, middag, avond, en nacht. (bron: Wikipedia) **1990**

het kauwen lijkt het alsof je een stukje geleipudding eet. **1990**

1000-jaren Eierfabriek

Een biotopisch werktuig dat 1000-jarige eieren produceert. Deze traditionele Aziatische delicatessen bestaan uit eieren die gecontroleerd gefermenteerd worden, waardoor ze tegelijkertijd geconserveerd én op smaak gebracht worden. **1979**

E

Edible estates

Inmiddels ontstaan ook in Amerikaanse suburbs voorzichtige eerste initiatieven van burgers die zoeken naar een meer informeel grondgebruik. Eerlijke jaren geleden begon architect Fritz Haag het project Edible Estates. Hiermee laat hij zien dat keurig groene gezinnetjes in de suburbs ook gebruikt kunnen worden als moestuin. **1999**

Eetbare Kantooruin

Mirabel Osler: "There can be no other occupation like gardening in which, if you were to creep up behind someone at their work, you would find them smiling." De eetbare kantooruin is een ontwerp van Michael Mobbs en samengesteld door Matt Ibanez & Liefhebbers met groene vingers. De grond van de tuin is een mix van potgrond en compost uit het café op de begane grond. De compost is in 6 maanden opgebouwd uit keukenafval en composteerbare bakers en borden. De eetbare kantooruin is gestart met basilicum, sla, koriander, rozemarijn, aardbeien, Aubergine, munt, een kumquatboom en wijnen. Het doel is te demonstren hoe creativiteit en duurzaamheid geïntegreerd wordt in de werkomgeving. **1979**

Elektrotrekker

Een elektronisch vervoermiddel waarmee rolcontainers en andere rollende karren zonder lichamelijke belasting van de ene naar de andere plek gebracht kunnen worden. **1999**

F

Fastfood

Een verzamelsaam voor (gemak)-voedsel dat snel bereid en geserveerd wordt. Het wordt doorgaans goedkoop verkocht bij daarvoor gespecialiseerde restaurants en krampjes zoals snackbar. De fastfoodindustrie is een zeer grote, lucratieve industrie, die groeit doordat mensen steeds minder tijd nemen om zelf te koken. (bron: Wikipedia) **2008**

Food deserts

Wijken in de binnensteden waar de armste laag van de bevolking (zonder auto) aangewezen is op "de winkel op de hoek", waar het aanbod van betaalbaar en voedzaam voedsel schaars is. Gezondheidsproblemen zoals obesitas zijn het gevolg van deze food deserts. Het is een fenomeen dat veelal voorkomt in de UK, USA, Canada, Australië en Nieuw Zeeland. **1988**

Foodmiles

Het aantal kilometers dat door een consument, bijvoorbeeld uit Amsterdam, gereisd moet worden om een lokaal product, zoals een Utrechtse Worstje, te kunnen consumeren. Hans van der Markt.

Foodtruck

Verkoop van eten in de publieke ruimte vanuit een mobiele keuken. In Nederland kennen we met name de ijs- en frietkraam, maar in Amerika is een enorme trend van mobiele restaurants, waarbij specifieke maaltijden worden aangeboden. Foodtrucks verschijnen op plekken waar potentiële klanten verzamelen: de universiteitscampus, kantoorcomplex, bouwplaats, sport- en andere evenementen. In Nederland heb je een vertegenwoordiging nodig voor straatverkoop en daardoor blijft de Amerikaanse trend hier uit. Wel groeit in Nederland de ludieke mobiele catering op festivals. De eerste foodtrucks komen uit de Amerika en zijn ontstaan (vanaf 1865) om o.a. cowboys, herders en andere rondtrekkende werkers te voeden. **2006**

len van amateurs met een groot aanpassingsvermogen. Binnen de complexiteit van de stad worden zelfs de meest krappe ruimtes benut. **1988**

Groenportefeuille

De persoon die op kantoor de groenportefeuille in zijn takenpakket heeft, is verantwoordelijk voor de toebelangen van de gewassen en het onderhoud daarvan. Hierbij kan men denken aan gereedschappen, maar ook het optimaliseren van de kwaliteit van de grond en het maken van kweek-schema's. **1988**

H

Hitte-elland

Het hitte-ellandeffect is het fenomeen dat de temperatuur in een stedelijk gebied gemiddeld hoger is dan in het omliggende landelijk gebied. Een onderzoeker van het KNMI heeft tijdens zijn fietstochten tussen zijn huis in Nieuwegein en zijn werk in De Bilt de temperaturen gemeten met een klein weerstation bevestigd op zijn fiets. In deze metingen is het warmte-elland van Utrecht goed herkenbaar: 's ochtends is het in de stad gemiddeld 1,5 tot soms wel 5 graden warmer dan op het platteland. De hoogste temperaturen werden gemeten midden in het centrum van Utrecht. (bron: KNMI) Dit fenomeen heeft als positief effect dat het zaa-, groei- en bloeiëizoen in de stad eerder begint en dat er gewassen kunnen groeien die van een hogere temperatuur houden. **1999**

Houdbaarheid

Met veel conserveringstechnologieën kunnen we de tijd even stil zetten. Zo kunnen we 'verse' jus wel een maand lang 'vers' houden. Het verschil is moeilijk te proeven bleek tijdens de smaskest op 30 maart. Aan de andere kant zijn veel producten waarvan de houdbaarheid verstreken is vaak nog heel goed eetbaar. Cultureel Instituut Mediatic organiseerde vorig jaar zogeheten Over

voor de pesto's van Maaike Bertens. Er is gekeken naar het potentieel van het ruimte-areaal van platte daken als bruikbare ruimte. Stadse microklimaten werden getemperatuurd op teeltmogelijkheden. De ontdekking dat er op de dinsdagmarkt op het Smaragdplein weinig tot geen lokale producten verkocht worden, leidde uiteindelijk tot het maken van de spoorpunt express. Ontwerper Henriëtte Waal legde contact met amateurbierbrouwers uit de wijk en ging snel aan de slag met brouwen.

Ester van de Wiel stelde een lexicon samen van woorden die verwant zijn aan de thema's binnen werklandschap EET. Het lexicon geeft een overzicht van schijnbaar ongerelateerde termen die toch een verrassende kruisbestuiving op kunnen leveren als ze worden samengevoegd. Daarbij staan er bijzondere feiten in die het onderzoek

kunnen prikkelen. Bijvoorbeeld de A van de Aardbeienacademie in Oirschot of de P van Pioniersvegetatie. De U staat voor Universiteit van de Smaak die de Franse filosoof Michel Onfray in Normandië gestart is waar bezoekers onderscheid leren te maken tussen goede, slechte en middelmatige producten. Meer lexiconwoorden staan achterop de rode kaart van EET, zie bijlage.

In mei stond de Spoorpunt Express elke dinsdag op Versmarkt Smaragdplein, in de bibliotheek Hoograven, op de Twijnstraat en op de Bakkersbrug.

Utrechtse Spoorpunt

Dorus Faber en Petra Hekkenberg
Werktuig: Utrechtse Spoorpunt Express

Welke typisch Utrechtse gerechten of producten zijn er? Zijn deze op de Utrechtse markten herkenbaar als lokale specialiteit? Op welke wijze worden ze aan de man gebracht tijdens de dinsdagmarkt op het Smaragdplein? Tijdens de dinsdagmarkt op het Smaragdplein in Hoograven konden Faber en Hekkenberg maar weinig streekproducten vinden, hoewel alle marktkooplieden en venters direct uit de regio komen. Als reactie hierop brachten ze de typisch Utrechtse lekkernij 'de spoorpunt' weer terug op de markt. Hiervoor ontwierpen ze de 'Utrechtse Spoorpunt Express', een mobiele kar die ingezet werd tijdens de wekelijkse versmarkt.

In de crisisjaren verwerkten Utrechtse bakkers de bakrestanten tot een koek die elk seizoen weer anders smaakte. De 'Utrechtse Spoorpunt Express' haalde bij de bakkers uit de buurt koek- en broodkruimels op die overblijven na het bakproces; de bestanddelen van een Utrechtse Spoorpunt. Op de markt werden de kruimels vermalen en na toevoeging van roomboter in een taartvorm geperst. Nadat op de bovenkant een roze glazuur laag werd aangebracht, werd de taart in punten gesneden: de Spoorpunt. Veel Utrechters die langs de Spoorpunt Express komen, vertellen over hun eigen herinneringen aan de punten. Met Sinterklaas proefde je aan de speculaas en chocola in de spoorpunt welk seizoen het was. De punt ontstond in de crisisjaren om overblijvend lekkers economisch te gebruiken.

Utrecht Kiemt

Marcel Blekendaal, Noël van Dooren, Casper Schuur, Frank Stroeken
Eetbare Biotopen Utrecht
Werktuig: De Kwekerij zonder Land

Hoe kunnen we industriële biotopen inzetten voor voedselproductie? Kan de stedeling zelf, of kan men collectief voedsel verbouwen in de wijk? Utrecht Kiemt! onderzocht biotopen en teelt in het werklandschap, de mogelijkheid van een eetbare legenda en vroeg zich af: Wie is de stadsboer?

De Kwekerij zonder Land stimuleerde een maand lang stadslandbouw in Utrecht. De Kwekerij functioneerde als mini-tuincentrum met 2500 planten: zoals de gewassen druif, framboos, aardbei, klimboon, pompoen, sla en groentekiemen. De ontwerpers van Utrecht

Kiemt kweekten binnen op verschillende bureau's de kiemen van eetbare planten voor de Kwekerij zonder Land. Tegen een symbolisch bedrag van 20 cent konden de planten meegenomen worden naar huis om ze met zorg verder op te kweken. Dat kan op een veilige plaats als het balkon en in de achtertuin, maar ook in het plantsoen, op een plat dak of in een leegstaand kantoor. In geval van adoptie moest er een foto gestuurd worden voor de facebookpagina waarop de plant op de nieuwe locatie te zien is. De foto's werden ook in de Kwekerij opgehangen en er lag een biotopenkaart op tafel waarop bijgehouden werd waar de kiemplanten naartoe verkasten.

Druif en kiwi zijn voorbeelden van gewassen die goed in de stad gedijen en uitstekend groeien tegen zuidmuren. Ook planten waarvan de vruchten rijp gegeten moeten

worden en kwetsbaar zijn, zoals aardbei, kan de teelt en oogst het best dichtbij de consument plaatsvinden. Pompoenen en bonen sluiten heel goed aan bij het dieet van groepen stadsbewoners en kunnen heel goed door die bewoners zelf geteeld worden. Tenslotte kiemen: hun vers geperst sap past goed bij hedendaagse urbane patronen en in de vensterbank doen ze het goed.

De Pesto Halte

Maaïke Bertens

Werktuig: Mobiele pestokeuken waarop gekweekt, geproduceerd, bereid en geconsumeerd wordt.

In samenwerking met: Jozef Bertens en de koks Edwin Flores, Eric Miete en Caroline Zeevat.

De werkweek kent momenten van ontspannen, wachten en pauzeren. Kan deze pauzetijd ingezet worden voor het kweken, bereiden en consumeren van voedsel op straat? Wat kan je in één week kweken? Wat zijn de Utrechtse ingrediënten en welke route leg je af om die te verzamelen? Bertens maakte eerder een mobiele keuken waarin warme taarten op allerlei plekken gebakken werden onder de koude achterwerken van bezoekers van haar ovenbankje. De Pesto Halte is een vervolg op dit project, dat Public Pie heet, en gaat veel verder in op tijd, lokaliteit en tussentijd dat zij koppelde aan ingrediënten en bereidingswijze. De nieuwe werker is snel en slow tegelijk. Werk en vrije tijd lopen steeds vaker door elkaar heen. Een snelle, maar bewust gekozen maaltijd komt er vaak tussendoor: het snelle slowfood. Biologisch geproduceerde verse

6 mei bij de Veldkeuken in Amelisweerd. Wilde Kruiden Pesto workshop met de kok Edwin Flores (Casa foresta), 11 mei in de Botanische Tuinen van de Uithof. Cress Pesto workshop met de kok Eric Miete (Koppert Cress), 25 mei in de moestuin van Nieuw Rotsoord. Moestuyn Kruiden Pesto workshop met de kok Caroline Zeevat.

ingrediënten op een dik belegd broodje, in plaats van fastfood en de zelf gesmeerde boterham. De pestohalte liet zien hoe slowfood toch snel kan zijn en nodigde uit om de tijd te nemen om zelf pesto's te maken met allerlei soorten kruiden uit de vensterbank, moestuin of uit het wild. Daarna is er de rest van de week een snelle voedzame maaltijd. In drie verschillende workshops leerden mensen kruiden kweken en verzamelen. Van de verzamelde kruiden maakten zij zelf een ochtendpesto, middagpesto en avondpesto. De houdbaarheidsdatum van zelfgemaakte pesto was 1 werkweek. De Pestohalte stond in mei op pluk- en pauzeplekken in Utrecht. Vaste standplaats was op alle middagen de boomgaard van Kinderboerderij Nieuw Rotsoord. Daarnaast organiseerde Bertens workshops pesto's maken.

Het Vijfde Seizoen

Nienke Sybrandy

Werktuig: Desktoop

In samenwerking met: Jeroen Wand

Kan er op de werkplek voedsel verbouwd worden? Wat is de invloed van het kunstmatige vijfde seizoen op de teelmogelijkheden?

Hoe zit een werkdag eruit als je bureau tegelijkertijd een kweek- en oogstplek is? In haar onderzoek richtte Nienke Sybrandy zich op de vraag of er op de werkplek een lunch verbouwd kan worden. Naast de vier seizoenen buiten, herkende Sybrandy in het kantoor klimaat een vijfde seizoen. Dit kunstmatige seizoen, waar het altijd licht, droog, onbewolkt en 20 graden is, biedt de mogelijkheid gewassen te telen die

aansluiten bij de lunch. De kantoorageenda mengt zich dan met de kweekkalender. De Desktoop biedt een plek waar werken en kweken samenkomen. Werkend aan de Desktoop wordt de werknemer door zijn gewassen omringd die hij terloops verzorgt. Het ladenblok onder het bureau, overbodig geworden door digitale opslag, is omgebouwd tot kas met de bureaulamp werd groeilamp. Welke nieuwe gebruiken en tradities zullen er ontstaan in het vijfde seizoen als de kantoorgond in gebruik genomen wordt? De Desktoop stond opgesteld in de Toonzaal van De Pastoe Fabriek.

Voedselconvertors

Lucas Mullié en Digna Kosse
Voedselconvertors

Werktuig: Biotopische Werktuig, Membraamfabriek, Kruidenfilter, Cyclische Rumtopf

Mullié en Kosse onderzochten de relatie tussen voedsel en tijd/smaak-ratio. De invloed van veel tijd op voedsel, leidt niet alleen tot verval. Tijd kan zorgen voor het 'op-smaak-komen' van het gerecht. Kan voedsel verser smaken doordat het ouder wordt? Ze gingen op zoek naar er alternatieve methodes van conserveren die niet alleen het oogstmoment uitstellen, maar tegelijkertijd ook smaak- en textuurveranderingen teweeg brengen. Voor hun experimenten maakten ze voedselconvertors: kleine fabriekjes waarin tijd een kwalitatieve invloed heeft op voedsel. De voedselconvertors stonden in de maand mei in restaurant LE:EN, om de hoek van het werkoord ROTSOORD.

Op vrijdag 25 mei werden mensen met een passie voor stadslandbouw, social design of 'goede smaak' uitgenodigd om zich de ontwerpen van Digna Kosse en Lucas Mullié te laten smaken. Op het menu stond voedsel dat met hun werktuigen op een bijzondere manier geconserveerd werd, zoals 1000-jaren eieren. Digna Kosse lichtte het menu toe en legde uit hoe de voedselconvertors werken.

De volgende vier voedselconvertors zijn uitgewerkt en werden in mei getest:

Een Biotopisch werktuig is een installatie waarin de leefomgeving van organismen zodanig is ingericht dat voedselproductie en oogst bijna gelijktijdig plaatsvinden. Men kan dit als een fabriek beschouwen, waarbij de ingrepen bestaan uit input (voedingsbodem toedienen voor organismen) en output (oogsten van producten). Tussen input en output staat verwerking door de organismen, in feite de arbeiders van de fabriek. Mullié en Kosse maakten een werktuig voor de productie van 1000-jaren eieren: een Aziatische delicatessie die een aantal maanden in een kalkkorst op smaak komt. De poriën van de eendeneieren worden afgesloten, waardoor afbraakprocessen veranderd worden en fermentatie optreedt. Door

gecontroleerde fermentatie worden de eieren geconserveerd én komen op smaak.

Voedselmembranen zijn kleine maaltijden die opgesplitst worden in twee componenten. Deze componenten worden gescheiden door een membraan dat langzaam oplost. Op het juiste moment komen de componenten weer bij elkaar, waarbij het membraan zelf het laatste ingrediënt van het gerecht is.

Het kruidenfilter vertraagt een vloeistof, waardoor deze tijd heeft om op smaak te komen. Een voorbeeld is een salade, waarbij de dressing langzaam door het filter loopt, en dan pas op de sla terecht komt.

De cyclische Rumtopf is een instrument, waarbij opscheppen van voedsel, en nieuw

voedsel bereiden samenkomen. Het voedsel gaat door een vloeistof, waar het op smaak komt en komt dan weer naar boven voor consumptie.

Rotsoordbier

Henriëtte Waal

Werktuig: Buitenbrouwerij

In samenwerking met: Thuisbrouwers Rieks en Sander Banus, Siebe Warners, Herman Beeke en Wil van der Broek van de Amervallei.

Is Rotsoord te drinken? De Buitenbrouwerij is een installatie die door de ontwerper Henriëtte Waal bedacht en gemaakt is voor het project 'Eetbaar Landschap' van Ester van de Wiel, in Tilburg in 2009. Met de Buitenbrouwerij is het mogelijk om op

locatie een uniek bier te brouwen. Naburige amateurbrouwers leren elkaar en hun omgeving op een bijzondere manier kennen. Hieruit kunnen samenwerkingen ontstaan en door die samengebrachte kennis en middelen worden nieuwe, unieke bieren gebrouwen. Waal spoorde beschikbare ingrediënten, recepten en Utrechtse amateursbrouwers op. Niet alle Utrechtse brouwers kenden elkaar, na deze ontmoeting kunnen ze elkaars kennis versterken en samenwerken. Ingrediënten uit de wijk vormen de basis voor de receptuur. Twee gebottelde Rotsoordbieren waren uiteindelijk te proeven: Honing Tripel en Espresso Stout.

Honing Tripel

In de boomgaard van Nieuw Rotsoord werd met lokaal tapwater, Rotsoord-honing en lavendel de Honing Tripel gebrouwen.

De tripel heeft een graansamenstelling en brouwschema dat gebaseerd is op een 18de-eeuws Utrechts recept. De bijen van Nieuw Rotsoord maakten van de lindebomen langs de straat lindebloesemhoning die vlak voor het koelen aan het brouwsel werd toegevoegd. Suikers in het wort worden tijdens de gisting in alcohol omgezet. Commerciële brouwerijen gebruiken hop, maar met Lavendel krijg je een vergelijkbare bittere smaak.

Espresso Stout

In de autowasstraat van het Tamoil Tankstation brouwde Waal Espresso Stout. De autowasinstallatie werkte uitstekend als koel-installatie tijdens het brouwproces. In de afdronk is de espresso van restaurant LE:EN te proeven, want wie over de snelweg Utrecht via de noordkant binnenrijdt, ruikt koffie.

Lokale amateurbrouwers van de Amervalei brouwden twee keer 50 liter Rotsoordbier. Na het brouwen heeft het bier minimaal 2 maanden nodig om te rijpen. Tijdens de maand mei was het Rotsoordbier in de Buitenbar te proeven op tap of uit de fles. Het maken van bier is een oud procedé om water drinkbaar te maken. Bier brouwen is water zuiveren. Niet alleen wordt het landschap geproefd en gezuiverd, het overblijfsel van bier: bierbostel is hoogwaardig eiwitrijk veevoer. De kippen van Nieuw Rotsoord genoten ervan.

Debat

Danielle Arets

Debatten met experts op het gebied van voedsel (productie, distributie, consumptie, receptie)

Danielle Arets organiseert en modereert publieke debatten en maakt wetenschappelijke en journalistieke producties over design, architectuur en openbare ruimte. Tevens is ze docent (Design for debate) en associate lector aan Design Academy Eindhoven. In mei lanceerde ze House of Commons, een nieuw debatplatform in Utrecht. In samenwerking met Danielle Arets (House of Commons) organiseerde werklanschap EET een serie gesprekken met kenners en deskundigen uit verschillende disciplines om de verschillende kwaliteiten van Rotsoord te verkennen.

Onder de titel 'KWALITIJD! Brokkelkaas en Jonge Spruiten' spraken Jan Willem van der Schans (landbouweconoom WUR en initiatiefnemer van Eetbaar Rotterdam), Garnt Dijksterhuis (sensatie- en perceptie-expert bij Unilever) en Lars Charas (kok, fruitteiler en landbouw toekomstvoorspeller)

over de mogelijkheden van stadslandbouw. Één mogelijkheid is om hiervoor de vele leegstaande kantoorgebouwen in te zetten. Landbouweconoom van der Schans merkt op: 'Op het juiste moment oogsten levert een hoge smaakwaliteit en versere producten op, waarmee verbouwen in de stad dichtbij de consument, en dus een beperkte transporttijd, zinvol lijkt.' De ideeën over groenbebouwing moeten nog rijpen: voer voor ontwerpexperimenten.

In: 'Een proeve van bekwaamheid - Proeven waar je wortels liggen' werd besproken hoe je smaakpalet gebonden is aan context, locatie of afkomst. Met Michiel Korthals (onderzocht aan de WUR de gevolgen van fast & slowfood), cultuurfilosoof Antonia Mazel en Ronald Pereboom die zich sterk maakt voor een regionale

voedsel economie. Volgens Pereboom, directeur Milieucentrum, vinden we producten lekkerder als we er nauw mee in contact staan. De sessie werd afgesloten met een kaasproeverij.

‘Hotspot Rotsoord’ ging over de opwarming van Utrecht bij de voorspelde bevolkingsgroei naar 400.000 inwoners. Voorafgaand aan het debat konden de hitte-eilanden van de stad op de fiets verkend worden bij amateurweerstations. Stadsgeograaf Martin Dijkstra startte de middag met een uitleg over het onderzoek naar Urban Heat Islands, de warmte die in steden blijft hangen. En met Laura Kleerkoper, onderzoeker TU Delft, werd gesproken over innovatieve ontwerp toepassingen van Urban Heat Islands en Hein Daanen, thermofysioloog aan de VU en expert over warmte huishouding van het menselijk lichaam.

Buiten stonden de Utrechtse Spoorpunten van Petra Hekkenberg en Dorus Faber; lokale pesto’s van Maaïke Bertens, Rotsoordbier van Henriette Waal klaar voor een proeverij. In het werkboek waren podcasts van de debatten over voedselproductie te beluisteren. Op vrijdag 25 was er nog het diner met eten uit de voedselconvertors van Lucas Mullié en Digna Kosse.

Tenslotte

Voedselproductie en eten zijn van oudsher sociale activiteiten. Ook nu worden vanuit de lokale overheid – vaak in samenwerking met kunstenaars – projecten geïnitieerd zoals een gemeenschappelijke moestuin om sociale cohesie in de wijk te stimuleren.

Werklandschap EET onderzoekt niet alleen de mogelijkheden; het activeert en implementeert de kleinschalige manieren van voedselproductie integraal in het (werk-)landschap. Werklandschap EET vond alternatieven voor het postindustriële apparaat van voedselproductie, -distributie en -consumptie. Vanuit dit onderzoek droeg werklandschap EET bij aan het programma voor de toekomstige ontwikkeling van Rotsoord vanuit het perspectief van voedsel.

Film: After The Factory,
gepresenteerd door
Expodium

Werklandschap VERDIEPT

Team: Michelle Franke, Simone Kleinhout en
Arthur Roeloffzen

Concept: Christel Vesters

In het werklandschap VERDIEPT, is het thema beschouwd vanuit een zoektocht om daarmee tot een praktische invulling te komen. De focus lag hierbij op de relatie tussen werken en wonen. Het concept van werklandschap VERDIEPT legde de grondvesten om de ontwerpexperimenten binnen Utrecht Manifest en Hoograven in het bijzonder, aan economische, sociale en stedenbouwkundige kaders te toetsen (sociale geografie, architectuur, planologie, filosofie). Werklandschap VERDIEPT was gebaseerd

op een concept van Christel Vesters. Het concept kreeg de verdieping en verbreding waarmee Het Nieuwe Werklandschap inhoudelijk aangevuld werd. De thematiek van Het Nieuwe Werklandschap, en de wijze waarop haar potentieel kan worden vertaald naar de inrichting van onze leefomgeving, reikt verder dan de ontwerpdiscipline alleen. Het sluit aan bij een breder maatschappelijk onderwerp dat vraagt om een nieuwe visie op onze economische (productie)processen, meer betrokkenheid en inspraak bij de inrichting van ons (stedelijk) landschap, ons sociale stelsel, het onderwijssysteem en de arbeidsmarkt. Inzichten en resultaten van verdieping in dit onderwerp hebben hun weg naar het publiek gevonden in de vorm van een filmprogramma met nachtwandeling door de wijk, een film in 't Hoogt over ontwerper Piet Zwart en een symposium. In het symposium

Bart Witte en Nikos Doulos van Expodium

is gekozen theoretische beschouwing te spiegelen aan voorbeelden en ervaringen uit de praktijk.

Symposium Het nieuwe werklandschap

22 juni in De Pastoe Fabriek

Hoe verandert de stedelijke omgeving door nieuwe manieren van werken, wonen en samenleven? En wat betekent dat voor het voormalige industriegebied Rotsoord in Utrecht? Op het afsluitende symposium van deze biënnale kwamen verschillende visies op deze veranderingen aan de orde. In de openingsrede van symposium stelde Pieter Hooimeijer (Hoogleraar sociale geografie en demografie Universiteit Utrecht

en bestuurslid van Stichting Utrecht Biënnale) dat er vier trends waar te nemen zijn in de huidige economische situatie. Ten eerste veranderen we een rap tempo van een productie-economie naar een diensten- en service-economie. Hierdoor treedt een schaalverkleining van de economie op. Er zijn steeds minder grote bedrijven en steeds meer kleine ondernemingen. De tweede trend ziet hij in het buurtgebonden ondernemerschap. Steeds meer ondernemers werken vanuit huis. Ten derde is het tijd-ruimte prisma veranderd: van een 'maandag-tot-vrijdag/9-tot-5' schema naar een veel complexer en flexibeler schema. Er wordt nu continu gewerkt, in korte tijdsbestekken en op verschillende locaties. Deze drie trends scheppen de randvoorwaarden voor kleinschalige gebiedsontwikkeling.

Jurgen Bey

Vrij-dag werkdag

Jurgen Bey schetste in zijn presentatie een overzicht van de activiteiten en projecten waaraan de diverse ontwerpers op Rotsoord gewerkt hebben. Hij lichtte de onderverdeling in vier deelprogramma's met elk een curator toe, en legde verbanden met het werklandschap aan de hand van beelden. De beelden lieten nieuwe denkwijzen over werken en wonen zien uit verschillende disciplines. Het grootste verschil tussen de conventionele manier van denken over werk en de nieuwe manier die Bey voorstaat, is dat werk tot nu toe contrasteert met vrije tijd. Het werken wordt als het ware om de vrije tijd heen gepland. Met het programma van deze biënnale wil hij laten zien hoe beide begrippen een nieuwe invulling kunnen krijgen in het nieuwe werklandschap. Bey toont een werklandschap van het werkoord, ingericht

met werktafels, maar ook bijvoorbeeld samenwerking tussen kunstenaar en wetenschappers (zie foto). Daarbij was er op de vrijdag (die steeds meer als vrije dag gezien wordt) frequent een middag- en avondprogramma om de thema's verder uit te diepen.

Lineair naar Circulair

Na de uiteenzetting van Jurgen Bey, volgt een programma van gastsprekers. Eline Strijkers, directeur van Doepel Strijkers Architecten, geeft in haar presentatie een overzicht van nieuwe werkvormen. Strijkers schetst de overgang van een lineair metabolisme naar een circulair metabolisme. Dit betekent dat er niet meer gewerkt wordt met een van tevoren volledig uitgekristalliseerd plan met een doelstelling, maar met een bepaald aanbod aan producten die de

Eline Strijkers

basis vormen voor een creatief proces. De aanwezige ingrediënten daarvoor zijn sociaal, economisch en ecologisch van aard. Zo heeft haar bureau bij de herbestemming van een oud Rotterdams havengebouw (HAKA) gebruik gemaakt van in eerste instantie ongemotiveerde werknemers; mensen met een taakstraf. Na afronding van het traject waren veel van deze “ruwe diamanten” echter zo gemotiveerd dat zij ambities vertoonden om timmerman of ontwerper te worden. Daarnaast werkte Doepel Strijkers samen met afvalverwerkingsbedrijven en kledinginzamelaars om de ecologische voetafdruk zo klein mogelijk te houden. Zo is er een akoestische afscheidingswand gecreëerd van 8 ton aan overgebleven kledingstukken uit een nabijgelegen kledingmagazijn. De kledingstukken zijn zo gestapeld dat ze na verloop van tijd weer in

goede staat uit het ‘tijdelijke’ magazijn gehaald kunnen worden.

Het architectenbureau ondervond dat het cyclische proces langer duurt dan de conventionele werkwijze. Er wordt dan ook gewerkt aan professionalisering van de cyclus. Door depots op te richten voor recyclebare materialen (hout, metaal en textielproducten) kan er al een efficiëncyslag gemaakt worden. Aan de sociale kant van het spectrum is professionalisering mogelijk door gedetineerden of taakstrafwerkers te koppelen aan studenten die een praktijkopleiding volgen en professionals die beide groepen begeleiden. Door de juiste mensen bij elkaar te brengen snijdt het mes van twee kanten. Wat Strijkers betreft heeft dit soort van professionalisering van de ontwerp- en bouwsector dan ook de toekomst.

Florian Idenburg

Workspaces tegen de crisis

De derde spreker van de middag, de in New York werkzame architect Florian Idenburg (So-iL), verhaalde hoe de financiële crisis een impact heeft gehad op zijn bureau. In New York begon men na de veranderingen in het financiële district op een andere manier naar de stad te kijken. Er werden zogenaamde 'incubator spaces' opgericht in wederom een oud havengebied. In deze gebieden bevinden zich ruimten ('workspaces') waar mensen met verschillende achtergronden zelfstandig kunnen werken en hun expertise kunnen delen. Ook zijn er in NY sinds het begin van de crisis 'work clubs' ontstaan. Dit zijn clubs die leden naast de voor hun werk benodigde faciliteiten (een bureau en internetverbinding) ook programma's bieden waarbinnen zij, bijvoorbeeld als jonge ondernemers, in contact kunnen komen met

potentiële investeerders. Dit soort clubs zijn volgens Idenburg een grote meerwaarde voor het NY'se werklandschap. Karakteristiek aan dergelijke clubs is dat ze geen vaste werkplek bieden op vaste tijden, maar een wisselende plek die op elk moment van de dag te bezoeken is. 'Workspace coördinatoren' plaatsen de ondernemers en stimuleren het ontstaan van nieuwe synergiën door mensen bij elkaar te brengen die elkaar anders waarschijnlijk niet zouden ontmoeten. De vraag die in Idenburgs eigen werk centraal staat is de vraag hoe je relaties tussen mensen mee kunt nemen in je ontwerp van een werklandschap. Een dergelijke manier van werken is volgens Idenburg mogelijk, vanwege het groeiend besef dat eigen verantwoordelijkheid en onafhankelijkheid van de financiële instanties van vitaal belang zijn.

Joep van Lieshout

Van vrijstaat naar C2C

Joep van Lieshout verzorgt de laatste lezing deze middag. Op basis van een prikkelende beeldenstroom schetst hij hoe hij in zijn carrière 3 diverse stedelijke toekomstscenario's heeft gecreëerd. Zo'n 15 jaar geleden initieerde Van Lieshout AVL ville (1998), een vrijstaat in Amsterdam die ruim een jaar wist te overleven zonder regels en richtlijnen. Toch was de kunstenaar blij dat de gemeente er uiteindelijk een einde aan maakte omdat het gros van zijn tijd opging in juridisch gestickeel met het ambtelijke apparaat. Met het project Slave City (2006) schetste van Lieshout vervolgens een stedelijke toekomst waarbij mensen opgedeeld werden in slaven en niet-slaven. Deze denkbeeldige stad, met een vrouwelijke wijk in de vorm van een baarmoeder en een mannelijke in de vorm van een zaadcel werd gestuurd door een sterk

Darwinistisch ideaal waarbij alleen de sterkste slaven zouden overleven. Van Lieshout wilde met deze stad een nieuw heldendom van de arbeid creëren. In het recente project Cradle to cradle trekt hij het Darwinistische beeld nog verder door en creëert hij een zelfvoorzienend systeem waarbij zwakke en oude mensen verwerkt worden tot vlees en de organen van jonge, fitte mensen belanden in een orgaan transplantatieprogramma. Van Lieshout eindigt zijn verhaal door zelf een rode draad in zijn werk te schetsen; door in zijn stedelijke toekomstscenario's te variëren in de mate van 'sturing' toont hij hoe mensen volledig vrij, extreem gedwongen of in een cyclisch proces kunnen samenleven.

Hotspot Rotsoord

Het symposium sluit af met een tweegesprek tussen Monique van Loon, directeur van

V.l.n.r. Friso de Zeeuw, Monique van Loon en Pieter Hooimeijer

Jebber en Friso de Zeeuw, directeur Nieuwe Markten van Bouwfonds Ontwikkeling, die samen met Hooimeijer verkennen hoe de nieuwe gebiedsontwikkeling in Rotsoord ten dienste kan staan van alle genoemde ontwikkelingen van het nieuwe werklandschap. Van Loon wil de geplande nieuwbouwwoningen gepaard laten gaan met enkele werkunits waarin multidisciplinaire teams kunnen samenwerken. Ook de Zeeuw denkt dat nieuwe bouwprojecten goed ingebed moeten worden in de lokale dynamiek door bewoners actief te betrekken bij nieuwbouwplannen. Beiden zien een grote toekomst voor het gebied Rotsoord dat met zijn strategische ligging bij het Centraal Station en richting Ledig Erf een mooie plek kan worden voor nieuwe ambities op het gebied van wonen, werk en (re)creëren; kortom een uitstekende plek ook voor de nieuwe edities

van Utrecht Manifest.

Pieter Hooimeijer besloot met de opmerking dat deze biënnale als een soort opvoering beschouwd kan worden van Jane Jacobs in de praktijk. Jacobs stelde begin jaren 60 als een van de eerste voor steden vanuit de diversiteit van de gemeenschap met haar activiteiten op te bouwen en beschreef haar ideeën in het boek 'The Death and Life of Great American Cities'.

Communicatie

Utrecht Manifest - 4e biënnale voor social design ging op 8 december 2011 officieel van start. In de eerste fase, die liep tot 1 mei 2012, heeft de biënnale zich gefocust op het centrale thema 'Het Nieuwe Werklandschap' en de test-site Groot Rotsoord in de Utrechtse wijk Hoograven, met werkoord ROTSOORD als centraal punt. Om vanaf de start zo goed mogelijk te landen in de wijk werden in werkoord bijeenkomsten gehouden, met o.a. Stichting Rotsoord Nu, om snel verbinding te krijgen met het lokale netwerk. Na de feestelijke opening op 1 mei 2012 kende de Utrecht Manifest een activistische benadering door met de onderzoeksresultaten, vertaald in evenementen, het publiek op te zoeken. Interactie met bewoners, gebruikers, andere belangstellenden en ontwerpers speelde hierbij een grote rol.

Mediabenedering

De communicatiecampagne van deze editie is ingezet met als doel de manifestatie dichterbij het algemene publiek (de gebruiker) te brengen.

Om dit lokaal te bereiken is ervoor gekozen de bewoner van Hoograven op verschillende

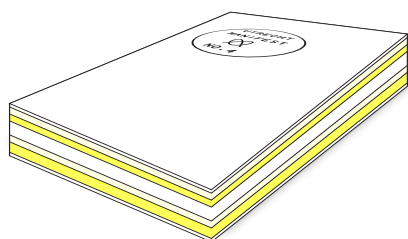
manieren te informeren. Dit is gebeurd door publicaties (zoals kranten, flyers en een overzichtskaart van Groot Rotsoord) huis aan huis te verspreiden. Ook is er een groot deel van de mei editie van Hoograven in de lift, een veelgelezen wijkkrant in Hoograven, gewijd aan Utrecht Manifest.

Naast de lokale benadering heeft Utrecht Manifest ingezet op het verspreiden van informatie via social media. Die informatie is gericht, meer geselecteerd en sluit aan bij de al bestaande interesses van mensen. Door regelmatige updates op Facebook en prikkelende tweets op Twitter is het aantal volgers ten opzichte van de voorgaande editie inmiddels verdrievoudigd.

Bezoekers van eerdere biënnales en geïnteresseerden van Utrecht Manifest werden op de hoogte gehouden door regelmatig verstuurd nieuwsbrieven waarin de verschillende activiteiten van de biënnale werden aangekondigd. Door het uitgebreide netwerk van curatoren, ontwerpers, organisatoren en betrokken organisaties werd een grote groep mensen bereikt.

Het e-magazine

Het eerste e-magazine, genaamd *de werkkrant*, kwam tot stand onder redactie van Christel Vesters, grafisch ontwerp van Arthur Roeloffzen en in samenwerking met de

curatoren van Utrecht Manifest NO. 4. Naast de bijdragen vanuit de verschillende projecten werden de onderwerpen binnen het Nieuwe Werklandschap verder uitgediept aan de hand van (fragmenten uit) theoretische essays, historisch bronmateriaal en hypothetische toekomstvisies. De werkkrant is een platform in tekst en beeld, waarin de ontwikkelingen van de verschillende projecten werden gepubliceerd en in context zijn geplaatst. Het e-magazine was te downloaden op de website en is digitaal verstuurd naar relaties en geïnteresseerden van Utrecht Manifest. Het tweede e-magazine, in de vorm van een catalogus over Het Nieuwe Werklandschap vormt het sluitstuk van de vierde editie van Utrecht Manifest en is door het team Michelle Franke, Simone Kleinhout en Arthur Roeloffzen samengesteld. Verbinden is de rode draad die door de publicatie loopt. Dit komt overeen met de focus van Utrecht Manifest op het visualiseren, activeren en leggen van nieuwe verbindingen en relaties tussen bestaande elementen in de wijk. Naast de projecten en het programma, voegt het een derde, en verdiepend, element toe aan de manifestatie.

Het team schrijft: 'Met het idee van mapping als vertrekpunt willen we uitdrukking geven aan het onderzoekende karakter van deze publicatie. Mapping wordt hier verstaan als

een dynamische bewerking en verbeelding van het landschap die open staat voor verandering. We beschouwen deze publicatie als een experiment met het leggen van nieuwe verbanden, tussen de activiteiten die plaats hebben gevonden in het kader van Het Nieuwe Werklandschap en bredere maatschappelijke ontwikkelingen.' De publicatie is opgebouwd uit vijf gedeelten: Aanleiding, Activiteiten, Perspectieven, Indexen en Vervolg. Via deze ordening wordt meer inzicht gegeven in de centrale vragen en thematieken van de biënnale: vragen naar de betekenis en rol van social design in het veranderende werklandschap.

Een exemplaar van de catalogus wordt verspreid onder relevante opleidingen in Nederland en zal medio oktober verkrijgbaar zijn op de Dutch Design Week in Eindhoven. Een preview van deze publicatie vindt u als bijlage bij dit verslag, een definitief exemplaar zal worden nagestuurd zodra deze is verschenen.

Website

Werkoord ROTSOORD fungeert gedurende de biënnale als broedplaats, werkplaats, ontmoetingsplaats, podium en archief. Werkoord ROSTOORD is bedacht als een

AD Utrechts Nieuwsblad, Koffiebier brouwen in een wasstraat'

flexibele plek waar fysieke werkplekken en gemeenschappelijke ruimtes voor interactie worden gecombineerd en was daarnaast open voor het publiek en de bewoners van Utrecht. Om de mogelijkheden rondom het werkoord voor alle bezoekers en geïnteresseerden van de biënnale inzichtelijk te maken, had de website tot mei 2012 een informatief karakter. Met het plaatsen van alleen een agenda werden alle activiteiten tijdens Utrecht Manifest en vooral werkoord ROTSOORD aangekondigd.

Met de start van de evenementen op 1 mei 2012 is de vernieuwde website gelanceerd. Ook hier is gekozen de agenda een prominente rol te geven. Daarnaast was het mogelijk je te verdiepen in de verschillende hoofdprojecten, d.m.v. een link naar de eigen weblog van het project. De opzet van de website was om op een overzichtelijke manier de bezoekers en geïnteresseerden zo volledig mogelijk te informeren. De vormgeving is verzorgd door Koehorst In 't Veld.

Op de website van Utrecht Manifest is het nog mogelijk werkoord ROTSOORD te bezoeken: in een visuele tour kunnen mensen zich door de ruimte begeven en objecten bekijken. Aan het tentoongestelde werk zijn links gekoppeld naar meer informatie en beeld in een online archief.

Zichtbaarheid

De visuele identiteit van de biënnale is vormgegeven door Urs & Jurg Lehni, ontwerpers uit Zwitserland. De logo's voor de 4 hoofdprojecten zijn tot stand gekomen op basis van een modulair systeem, geïnspireerd op wapenkundige elementen en door Hektor uitgevoerd. Hektor is een draagbare en computerbestuurbare graffiti machine, welke de logo's op verschillende vlaggen heeft gespoten. De vlaggen dienden als marker voor werkoord ROTSOORD en werden tevens gedragen door vaandeldragers bij officiële gelegenheden van Utrecht Manifest. Om test-site Groot Rotsoord te markeren en daarmee visueel te maken naar de buitenwereld is er gebruik gemaakt van banieren, welke rondom het gebied werden gepositioneerd. Naast de banieren zijn er verschillende flyers gemaakt die op diverse locaties in Utrecht en in Nederland bij hogescholen en universiteiten verspreid. Utrecht Manifest is tevens deelgenoot geworden van andere projecten waarmee publiek is aangetrokken.

Naast de vormgeving van een totaalbeeld voor Utrecht Manifest NO.4 is ervoor gekozen om elk project een eigen vormgeving te geven. Zo kreeg elk project een eigen identiteit, waardoor er een gemeenschap

Tot besluit

De vierde editie van Utrecht Manifest is afgesloten na een drukke periode waarin ontzettend veel en sprekende projecten tot stand zijn gekomen. In elke editie zet Utrecht Manifest grote stappen om een volgroeide methode te worden voor stadsontwikkeling.

Deze editie is, meer dan voorheen, diep doorgedrongen in het stadswefsel van Utrecht. Curatoren, ontwerpers en deelnemers kunnen terugkijken op bijzondere samenwerkingen en resultaten met veel aanknopingspunten voor vervolgedities. De tentoonstelling is virtueel nog te bezoeken op de website en de blogs, met beeld-, filmverslagen en teksten, blijven ook online. Bezoekers van de tentoonstelling en de activiteiten reageerden vaak blij verrast en een veelgehoorde opmerking was: 'Waarom wist ik dit niet eerder?'. Het werkwoord is verlaten, het Vicona-terrein ligt weer braak, maar enkele letters van Het Rijdend Alfabet versieren nu de werkplekken die ze vertegenwoordigden.

Het Utrechtse gebied Rotsoord, productielandschap sinds eeuwen en genomineerd als nieuwbouwlocatie, bleek een zeer goede voedingsbodem te zijn voor het

testen van het Het Nieuwe Werklandschap. Rotsoord, één van de laatste binnenstedelijke bedrijventerreinen, krijgt steeds meer een woonfunctie. Helemaal nu de laatste producerende bedrijven plaatsmaken voor appartementencomplexen. Toch staat in de Visie Rotsoord van de gemeente functiemenging centraal. Kennis en cultuur zijn speerpunten voor de stad. Het is daarom zaak een goed vestigingsklimaat voor bedrijven en kennisinstituten te hebben; en om kenniswerkers in de stad te houden. Een testmodel voor stadsontwikkeling waarin werken en wonen onderzocht zijn, lijkt niet slecht getimed.

Door met Utrecht Manifest 4 een vergrootglas te leggen op Rotsoord als onderzoeksgebied, is het mogelijk een groot aantal bevolkingslagen en bedrijvigheid te onderzoeken. Via kleine testacties binnen UM konden we zichtbaar maken wat waardevol is, maar in de huidige opmaak van Rotsoord niet zichtbaar is. Elk gebied kent zijn eigen agenda, tijd, activiteiten en stromen. Die laten zich pas programmeren als ze geanalyseerd zijn na zorgvuldig veldwerk. In werklandschap KRUIST ICI kwam bijvoorbeeld naar voren dat flexwerkers behoefte hebben aan een distributiepunt om onderdelen en pakketten te ontvangen. Mensen met een eenmanszaak zijn vaak afhankelijk van het moment dat

de postbode hun bestelde onderdeel komt brengen. Een afspraak die uitloopt en het pakket ligt alweer aan de andere kant van de stad. Dat kost veel tijd en ondermijnt het gebruiksgemak van mailorders, het heeft veel impact op de efficiëntie van het bedrijf. Stadsgeograaf Jan van Duppen legde dit logistieke euvel bloot door uitgebreide gesprekken te voeren met verschillende soorten flexwerkers. De vondst geeft direct aanleiding om erop in te zoomen en een ontwerpplan te maken waarin gekeken wordt welke publieke dienst ook als adequaat distributiepunt kan fungeren. Dit kleine voorbeeld doet ook een uitspraak over de ruimtelijke ordening met betrekking tot mobiel werken. Het blijkt vaak lastig voor gemeenten om zulke informatie zelf boven tafel te krijgen, omdat hun werkmethoden niet flexibel genoeg zijn. Dit werd bevestigd door de stedenbouwkundigen van de gemeente en provincie Utrecht, waar Utrecht Manifest op 28 juni mee sprak.

In dit gesprek werd verkend hoe ontwerpend onderzoek integraal onderdeel kan gaan uitmaken van het ruimtelijk beleid van de overheid. De curatoren van EET en KRUIST ICI, Jan van Duppen, artistiek leider Jurgen Bey en initiatiefnemer en bestuurslid van UM: Harm Scheltens, bespraken mogelijke verbindingpunten tussen beide partijen

aan de hand van hun bevindingen in Utrecht Manifest. Duidelijk werd dat het op gemeentelijk en provinciaal niveau vaak niet lukt goed inzicht te krijgen in de wensen en behoeften van burgers. Het vraagstuk van leegstand werd aangehaald als voorbeeld waar de overheid volledig vastloopt en waar ontwerpers een taak zouden kunnen vervullen. Het overheidsapparaat hapert vaak op het punt waar het beleidsproces enerzijds een open, vragende houding vereist, anderzijds een gesloten, regerende houding. Die tegenstelling verscheurt de slagkracht van wat vaak resulteert in een impasse bij de planvorming. De overheid moet met daadkracht besluiten kunnen nemen, zonder de regerende houding is het bestuur van beleid stuurloos. De vragende houding is wel uit te besteden, mits de autonomie van kunstenaars/ontwerpers binnen het samenwerkingsproces behouden blijft. Hun open werkwijze is onmisbaar om onzichtbare kwestie naar boven te halen. Tegelijk omzeilt de overheid het risico om de controle over het bestuur kwijt te raken en de regie uit handen te geven aan allemaal verschillende burgers met teveel inspraak. Beide stedenbouwkundigen toonden zich geïnteresseerd in de werkwijze van Utrecht Manifest als pioniersmethode. Het plan is om in een vervolgesprek dieper in te gaan op aanknopingspunten en de rol van de

ontwerper als pionier. Deze avond organiseren we i.s.m. de organisatieadviseurs van Geen Kunst (een spin-off van adviesbureau Twynstra Gudde), die ad hoc samenwerkingen tussen bedrijven en kunstenaars begeleiden.

Willen beleidsmakers inspelen op woon- en werkbehoeften van mensen en meebewegen met maatschappelijke veranderingen dan is inzicht in behoeften en grote flexibiliteit onontbeerlijk. Hier is een belangrijke rol voor (social) design weggelegd: in het beteugelen van grote vraagstukken en vastgelopen processen. Social design heeft het vermogen om via ontwerpexperimenten, op allerlei soorten plekken en bevolkingslagen, de temperatuur op te nemen om te ontdekken wat er speelt.

Zowel in het Schuurtjes project als in Carwash Mekka en Het Rijdend Alfabet werd contact gelegd met allerlei soorten mensen, van kinderen tot volwassenen. Bij het tankstation rijdt elk soort auto het terrein op en dat was het publiek dat deelnam aan Carwash Mekka. De schuurtjes trokken knutselaars aan, maar ook mensen waarvan gewoon iets kapot was. Het Rijdend Alfabet trok langs de huizen, dus het was een kleine moeite om even naar buiten te lopen en in de pauze te speeddaten met de interieurstyliste. Een effectieve manier om contact te maken

met mensen is: eerst zelf een aanleiding geven om een stap te zetten: de Spoorpunt Express die een herinnering terugbrengt, het Repair Café om de hoek: waar je spullen weer iets waard worden, een parade die naar je toe komt, of een toevallige tankstop met manicure.

De vraag: 'Wat voor werk doe je?' hield Sophie Krier van KRUIST ICI weken aan de praat met wijkbewoners. Werk is een belangrijke factor voor sociale binding. Het onderwerp is duidelijk en iedereen heeft er een mening over, of het is iets om trots op te zijn. Via het werk ontwikkelen mensen zich, doordat er aanpassingsvermogen gevraagd wordt en progressie in kennis en vaardigheden. Jurgen Bey zegt hierover in een interview met Harm Tilman, hoofdredacteur van De Architect: "Alles wat ik heb geleerd, heb ik via en in mijn werk geleerd. Thuis is alles precies zoals ik het hebben wil, maar op mijn werk hangen dingen te hoog of te laag, stoot ik mijn hoofd en lukken of mislukken dingen. Daardoor groei ik, ook door de kennisoverdracht door en met collega's. Op het werk wordt deze communicatie, die in dienst staat van ontwikkeling en niet van economie, steeds belangrijker en meer doorslaggevend. Het werklandschap kan zijn eigen schoonheid hebben en mag in geen enkel opzicht op thuis lijken."

Hoe ruimtelijke vormgeving de uitwisseling van ideeën en kennis kan bevorderen en hoe een werkplek ook als ontmoetingsplek functioneert is te zien aan de inrichting van de werkruimte op Rotsoord en werken zoals Slow Car in de tentoonstelling Helpdesk ROTSOORD, beiden van Studio Makkink & Bey. Ook projecten zoals Hoorspel 'het Kantoor' van Klaske Oenema en de Desktoop van Nynke Sybrandy spelen in op vragen naar nieuwe ruimtelijke inrichting en gebruik van de werkplek. Het eetbare bureau in het vijfde seizoen van Nynke Sybrandy is tot september te zien in het Tijdelijk Museum in de voormalige Shelltoeren aan de IJ-oever in Amsterdam-Noord. Sybrandy beschouwt de Desktoop voor het Utrecht Manifest als een proefmodel en wil het meubel graag verder ontwikkelen. Door het project is ze op het spoor gekomen van een onderwerp dat ze uitgebreid wil gaan verkennen. Het in werklandschap EET aangeboorde thema zal ongetwijfeld een bron zijn van veel nieuwe ontwerpen. Midden oktober wordt het ladenblok van de Desktoop een studieonderdeel voor ca. 5 studenten van de afdeling land- en tuinbouw van de HAS in Den Bosch. Onder leiding van hoogleraar nieuwe kweektechnieken Jasper den Besten, doen de studenten tests met de belichting van gewassen die geschikt zijn voor de lunch. Er zullen voornamelijk bijzondere gewassen geselecteerd worden als wasabi-sla en diverse theekruiden. Philips stelt hiervoor de lampen beschikbaar. Het proces is te zijner tijd online te volgen.

De Utrechtse Spoorpunt Express, de Pestohalte en de Voedselconvertors zijn tijdens het Oogstdiner op het Rotterdamse Oogstfestival op vrijdag 21 september weer te zien. Gasten maken het Oogstdiner zelf in de werktuigen van werklandschap EET.

Wijkontwikkeling die begint bij de schaal van het product heeft als voordeel dat details en persoonlijke verhalen al direct invloed hebben op de ontwikkeling van een gebied. Natuurlijk blijft het van belang om parallel

hieraan, een grotere gebiedsvisie uit te werken, maar inzoomen en uitzoomen zal een completer beeld geven van de plaatselijke dynamiek. Deze editie van Utrecht Manifest heeft laten zien dat design veel meer kan zijn dan mooie objecten maken, een stadion dat het vak dat al lang gepasseerd is. Er is uitgebreid samengewerkt met de bewoners en ondernemers; met de lokale kennis en vaardigheden in het maken van Het Rijdend Alfabet, Know How | Show How, het bierbrouwen met amateurbrouwers, Homework en bijna alle andere projecten. Vooral de optelsom hiervan is veelzeggend over het vermogen dat in de wijk aan te boren is. Dit vermogen zou een rol kunnen spelen bij het functioneren van wijkgemeenschap als geheel. De verbanden en contacten zoals die in UM 4 gelegd zijn tussen professionals en amateurs zouden aangewend kunnen worden om de sociale structuur te versterken (zoals o.a. buurtklusser Louis Kuijer doet, uit de KRUIST-studie 'Werkruimte'). Dit komt de autonomie en draagkracht ten goede en ontlast gemeentelijke uitgaven aan sociale vangnetten. Als we het informele vermogen meer serieus nemen vergroot de stad zijn aanpassingsvermogen door eigen initiatieven meer ruimte te geven.

Nu zich in geïndustrialiseerde landen een opkomst van de informele economie aftekent, sluit een project als de Schuurtjes (met het Repair Café) aan bij de actualiteit. In schuren, op zolders en achter computers groeit de informele markteconomie explosief sinds de komst van internet, met handelssites als Ebay en Marktplaats. Ook de organisatie van een groeiende wereldwijde DIY-gemeenschap neemt professionele vormen aan en biedt perspectieven voor stadsontwikkeling. Niet alleen de Assemblage cursus sluit hierbij aan, ook de projecten in werklandschap EET; pionieren met kleinschalige, eigen productie: van voedsel.

Het verspreiden van planten door de Kwekerij Zonder Land, uit het project van Utrecht Kiemt!, maken het vooruitzicht van 'stadslandbouw voor iedereen' tastbaar. Door het verspreidingsgebied te koppelen aan een

biotopenkaart en een facebookpagina is het proces door jong en oud goed te volgen. Met meer mensen op een kleiner oppervlak, zoals in Nederland, moet zuinig omgesprongen worden met energie, voedsel en grondstoffen. Productie in de stad levert volgens landbouweconoom Jan Willem van der Schans een hoge smaak kwaliteit en versere producten op door de beperkte transporttijd. (debat KWALITEIT, werklandschap EET).

Hyperlokale productie is onderzocht door Nynke Sybrandy die het bureau integreerde met kweekfaciliteiten. De smakelijke verwerking van die eigen teelt was te leren in de workshops van Maaïke Bertens bij de kinderboerderij. Bezoekers, waaronder veel kinderen, konden er pesto's maken en leerden daarbij over het eetbare landschap van Rotsoord. Voedselverwerking is bij eigen productie cruciaal om de oogst volledig te benutten. Hoe dat moet en kan, lieten de voedselconverters zien in restaurant LE:EN, waarbij ze tegelijkertijd een verhaal vertellen over onze (gekleurde) perceptie van wat vers is.

Door wonen, werken en leven zoveel mogelijk te integreren met de omgeving waarin dat gebeurt, activiteiten zoveel mogelijk op elkaar aan te sluiten en functies slim te benutten, maak je een levensvatbare plek die goed en lang blijft functioneren. Social design staat

niet alleen voor de inrichting van het 'sociale,' maar ook voor werken vanuit het sociale. Om de hartslag van een wijk te meten kan social design, zoals getest in Het Nieuwe Werklandschap, een effectief middel zijn bij de ontwikkeling van geïntegreerde landschappen. We hopen dat design zich snel mag bewijzen in het ruimtelijk beleid, de concepten liggen al klaar.

Conclusie en aanbeveling

Utrecht Manifest ontwikkelt zich naar verwachting. Op de route naar de apotheose in 2013 is het zaak aan de leesbaarheid van de inhoud nog meer aandacht te besteden. De vorige edities vormen de opmaat naar 2013. Conclusie is dat de organisatie bij de komende editie versterkt dient te worden met een zakelijk directeur. Daarnaast wordt geadviseerd om de kwartiermaker en de bezetting van het projectbureau te continueren.

De komende editie van Utrecht Manifest is gebaat bij een krachtig communicatieplan. Dit vereist een strategie waarbij de peer groups niet alleen worden aangetrokken, maar ook letterlijk worden opgezocht en de boodschap breed wordt vertaald langs massamediale kanalen. Het is van belang dat de manifestatie ook meer en krachtiger duidt wat de inhoudelijke betekenis is van het aanbod. UM kan een groter publiek aanspreken wanneer meer geïnvesteerd wordt in nadere uitleg. Dit laatste zou niet alleen direct betrekking moeten hebben op de uitingen, maar ook op de historie, het gehanteerde begrippenkader, de vereiste basiskennis, enz. Deze investering

in, wat voor de initiatiefnemers en curatoren impliciet verworven basisbeginselen zijn, vergroot de toegankelijkheid van UM naar de doelgroepen.

Dit laatste punt is meer kracht bij te zetten door verdere praktische toepasbaarheid van het gedachtegoed van UM. Het activistische model 'Hoograven' kreeg tot op heden de meeste aandacht. Dit maakt duidelijk dat theoretische ontwikkeling binnen de biënnale geen doel op zich is, maar dat social design met een activistische benadering tot goede resultaten kan leiden en dat educatie vereist is om tot noodzakelijke vernieuwing te komen.

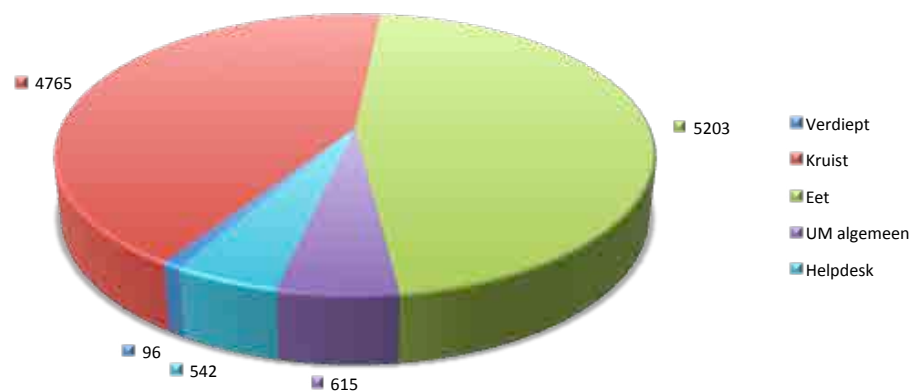
De evaluatie is gehouden onder leiding van oud-burgemeester van Utrecht mevr. Annie Brouwer-Korf, in aanwezigheid van het bestuur, de artistiek directeur en de betrokken curatoren.

Analyse

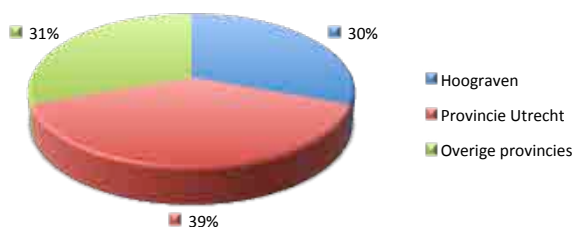
Naar schatting hebben ongeveer 11.000 bezoekers de 4e editie van Utrecht Manifest bezocht. Een anonieme enquête gehouden onder de bezoekers laat zien dat er 43% nooit eerder een editie van Utrecht Manifest heeft bezocht en nu voor het eerst met de biënnale in aanraking is gekomen.

Daarnaast zien we dat ruim 2/3e van de bezoekers uit de provincie Utrecht komt en zelfs de helft daarvan uit de wijk Hoograven. De gemiddelde leeftijd ten opzichte van voorgaande biënnale is jonger geworden; in 2009 was de grootste groep tussen de 50 – 64 jaar, deze editie is het gemiddelde leeftijd tussen de 30 en 39 jaar.

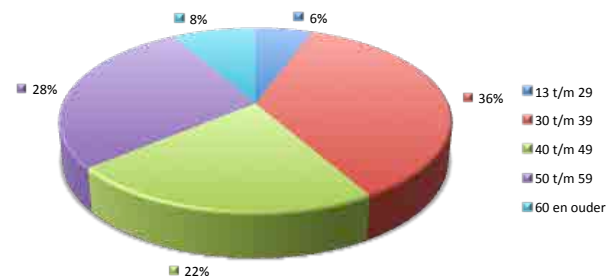
Bezoekersaantallen

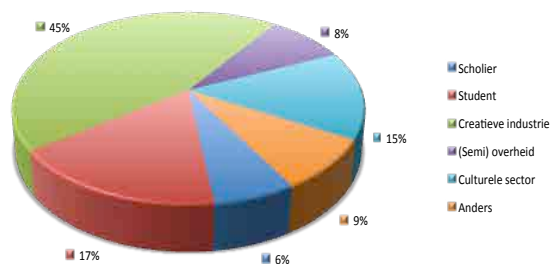
Herkomst bezoekers

Leeftijd

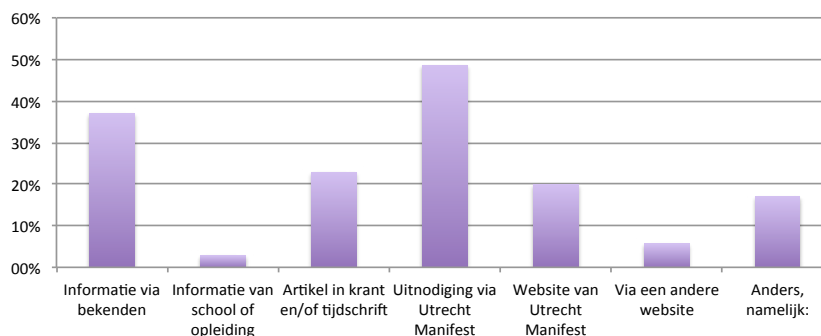

Beroep

Mond-tot-mondreclame en het sturen van een (persoonlijke) uitnodiging heeft de meeste bezoekers op de hoogte gebracht van Utrecht Manifest NO. 4.

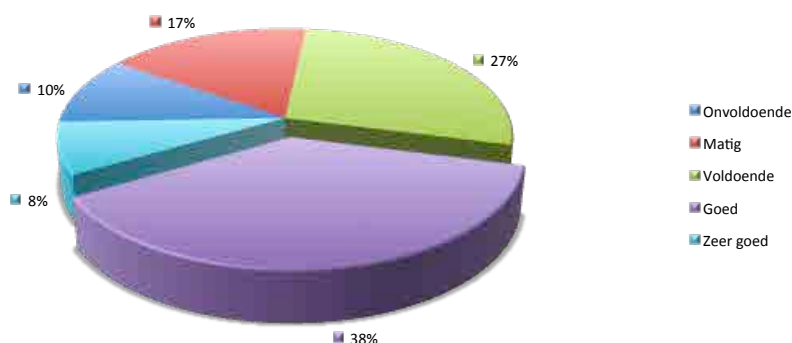
Hoe heeft u van Utrecht Manifest gehoord?

Utrecht Manifest NO. 4 is met een ruim voldoende tot goed beoordeeld¹⁾. Deelnemers aan de projecten ervoeren de biënnale als positief. Enkele reacties:

- “Ik heb samengewerkt met Sophie Krier en Cathelijne Montens, dat was erg leuk. Voor mij leerzaam, ik denk voor hun ook. Hoewel hun project misschien niet altijd door iedereen begrepen is, heeft het wel mensen (die elkaar anders niet zouden kennen) bij elkaar gebracht. De manier van kennis delen sprak mij ook erg aan. Ook vond ik de workshops interessant, op een simpele en krachtige manier dragen ze bij aan mijn besef van meer bezig zijn in mijn nabije omgeving (...).”
- “(...) De opzet om het over een langere tijd te spreiden was wel een heel goed idee - gaf mogelijkheid tot meer inbedding in het Utrechtse dan wanneer je alles in een maand concentreert (...).”

Beoordeling

Enkele verbeterpunten aangedragen door bezoekers:

- Graag iets meer publiciteit. Het was nu wat verstopt.
- Communicatie is een ding waar meer aandacht voor zou moeten zijn: als je niet toevallig in de kring zit waar UM aan de orde komt - ontgaat het event je heel gemakkelijk.
- De categoriën beter zichtbaar maken als zijnde deel van een geheel.

¹⁾Dit is een getrimd gemiddelde van de projecten helpdesk ROTSOORD, werklandschap EET, werklandschap KRUIST ICI en Utrecht Manifest Algemeen. Het werklandschap VERDIEPT is vanwege de lage respons op de enquête buiten beschouwing gelaten.

Organisatie

Aan Utrecht Manifest No. 4 werkten mee:

Jurgen Bey

Artistiek directeur Utrecht Manifest No. 4: Het nieuwe Werklandschap.

Studio Makkink & Bey

werkoord ROTSOORD

Jurgen Bey, Michou-Nanon de Bruijn, Emeline Cosijnse, Rianne Makkink, Marco van Stratum en stagiair Kevin Smeeing (Studio Makkink & Bey), Atelier NL (SoepMachine), Léon de Lange, Jurg Lehni en Urs Lehni (logo's en vlaggen), masterstudenten DAE Social Design, Kyra Meilink, Rachel Sender en Koehorst in 't Veld (website), Arie de Ruiter (virtual tour), Yuri Veerman (Alarmsymfonie).

Maarten Kolk en Guus Kusters

Curatoren helpdesk ROTSOORD

Exposanten HELPDESK: Atelier NL, Maarten Baas, Mattijs van Bergen, Marloes ten Bhömer Gijs van Bon, Butterfly Works, Sanne Cobussen, Anne ten Donkelaar, Edhv, Pepe Heykoop, Jannis Hülsen, Noah Kalina, Rachelle Klaasen, Maarten Koek, Dirk van der Kooij, Tim Knowles, Klaas Kuiken, Jürg Lehni and Uli Franke, Kai Linke, Ted Lott, Lucy & Bart, Lucas Maassen & Sons, Jo Meesters, Christien Meindertsma, Maurizio Montalti, Kirstie van Noort, Lex Pott, Ariane Prin, Raw Color, Francois Xavier Saint Georges, Michael Schoner, Berndnaut Smilde, Stichting Tafelboom, Studio Glithero, Studio Maarten Kolk & Guus Kusters, Studio Makkink & Bey, Studio Swine, Unfold, Thomas Vailly, Anna Veenstra, Ari Versluis & Ellie Uyttenbroek, Jetske Visser, Florian de Visser, Jeroen Wand, Juliette Warmenhoven, Jolán van der Wiel.

Experts:

Moderator Anne van der Zwaag en sprekers Bas van Abel, Fransje Killaars, Dingeman Kuilman, Mireille Meijs, Nalden, Remco van der Voort en Ranti Tjan

Symposium:

Moderator Pieter Hooimeijer, (hoogleraar Sociale Geografie en Demografie aan de UU) Jurgen Bey (artistiek leider UM 4), Florian Idenburg (architect Solid Objectives – Idenburg Liu (SO-IL) in New York), Joep Van Lieshout (kunstenaar Atelier Van Lieshout), Eline Strijkers (Doepel Strijkers Architecten), Friso de Zeeuw (Bouwfonds Ontwikkeling directeur Nieuwe Markten en hoogleraar Gebiedsontwikkeling TU Delft) en Monique van Loon (ontwikkelaar Rotsoord Jebber).

Sophie Krier

Curator werklandschap KRUIST ICI

Ontwerpers en onderzoekers:

Cynthia Hathaway, Arne Hendriks & Joanna van der Zanden, Cathelijne Montens, Jan van Duppen, Jonathan Muecke & Bas Princen, Dima Stefanova & Andreas Zanger, Jesse Howard, Conor Trawinsky, designLAB, DAE Man and Living, Mara Skujeniec, Kirsten Algera, Nathan Rosema, Virginia Tassinari, PutGootink, Jokko Voogt en Francien van Westrenen.

Lokale experts:

Ingrid Bal (yogadocent), Mohammed Benhaddou (de Buurtvaders), Marion Beltman (coach), Jacqueline Besemer (fotograaf stambomen), Luc Brouwer (meubelmaker), Michael Buchenauer (grafisch ontwerper), De Blauwe Aventurijn (lagere school), BSO Rootz en Eigenwijs, Jan Willem Campmans en Bram Boongaardt (tegeltzetter), Ruth Catsburg (fotograaf), Dom City Dolls (Roller Derby League), Sabrina van Dijk (eigenaar Tamoil), Carin van Dongen (kunstenaar / tegeltzetter), Nienke Fluitman (gebarentaaldocent) en Wapperkids (Gebarentaalteam), Hans Harmsen (Pastor), Angelique Jacobs (kinderboerderij Nieuw Rotsoord), John van Heezik & co (bloemist), Winnie Helmes Ham (stylist), Bart Jilesen (geluidontwerper), Esmeralda Klinkenberg (nagelstyliste), Joost Kramer (houtdraaier / gids), Louis van Kuijk (verzamelaar-met-pensioen en manus-van-alles), Ardy Kuipers (professional organizer), Alex van der Linden (vinoloog), Hossaini Mahtab (Kledingreparatie & Stomerij), Bill van Middendorp & Glenn van Es (studenten autoverkoper ROC), Baban, Monir Goran (dichter), Melissa Petersen-Bonvie (modeontwerper), Willem van Schip (radiomaker), Paul Serto (thuiszorger), Steven (schilder), Melle Smets (snelwegkunstenaar), Remco van Straalen (houthandel), Peter Sprangers (wijkhistoricus), Marina Toeters (modeontwerper), Top Team Utrecht (sportschool), Emile Valenteijn (instrumentenmaker), Klaas Veldhuizen (marktkoopman Bakker 't Stoepje), Harmen Venema (ecoloog), Bas Verwey (webkunstenaar), Jokko Voogt (youtubeprogramma, filmverslagen) e.a.

Ester van de Wiel

Curator werklandschap EET

Ontwerpers en onderzoekers:

Daniëlle Arets, Maaïke Bertens, Dorus Faber & Petra Hekkenberg, Lucas Mullié & Digna Kosse, Casper Schuurin & Frank Stroeken & Noël van Dooren & Marcel Blekendaal, Nienke Sybrandy, Henriëtte Waal, Klaske Oenema, Koehorst in 't Veld, Claus Wiersma.

Gasten/Experts:

Lars Charas, Garmit Dijksterhuis, Martin Dijst, Marc de Droog, Klaas Drupsteen, Hein Daanen, Michiel Korthals, Laura Kleerkoper, Antonia Mazel, Ronald Pereboom, Jan-Willem van der Schans.

Met dank aan:

Rieks en Sander Banus & Siebe Warners & Wil van der Broek, van thuisbrouwvereniging de Amervallei, Herman Beeke (bierkeurmeester), Jozef Bertens (bouw pestohalte), Bibliotheek Hoograven (tijdelijk standpunt van de Spoorpunt Express), Donkergroen (tuinarchitecten), Jan Willem Donkers (projectleider Greenport Campus innovatieplatform tuinbouw), Fietzersbond, Edwin Flores (Casa Foresta), Forbo, HAS Den Bosch, Aarnout van der Heijden, Pieter Hooimeijer (hoogleraar Sociale Geografie en Demografie aan de UU), Jasper Huiskamp (geluidstechniek en podcasts), Angelique Jacobs (kinderboerderij Nieuw Rotsoord), LE:EN (leverde espresso voor bier en exposeerde voedselconverters), Eric Miete (Koppert Cress), Nicoline Meijer (Universiteit Utrecht), Marleen Mafait, Dennis Nolte (VIP Bus), Pastoe, Philips, Marijke Reuvers (initiatiefnemer Stichting Rotsoord Nu), Rent a Project, tankstation Tamoil, Amervalei, Tom Woerdenbach & Marijke Beenhakker & Akke Brink (opbouw Kwekerij Zonder Land), Toonkamer, (expositieruimte Pastoe), Conor Trawinski (stagiair Rotsoordbier), Caroline Zeevat (auteur kweek-en kookboek 'Wilde venkel & rabarber')

Christel Vesters

Concept werklandschap VERDIEPT

Team publicatie:

Michelle Franke, Simone Kleinhout en Arthur Roeloffzen

Nachtwandelingen: Bart Witte en Nikos Doulos (kunstenaarscollectief Expodium)

Fotografie Utrecht Manifest No. 4

Harrie van den Berg, Maartje Benders, Jacqueline Besemer, Ruth Catsburg, Ralph Kämena, Vivienne Tung, Jokko Voogt

Stichting Utrecht Biënnale

Bestuur

Mr. Annie Brouwer-Korf (voorzitter), drs. Els van Gerwen, prof. dr. Pieter Hooimeijer, Harm Scheltens, mr. Eric Vilé, en drs. Ida van Zijl

Comite van aanbeveling

Prof. dr. Michael Braungart, Wim Crouwel, drs. Piet Klaver, drs. Trude Maas - de Brouwer, mr. Yvonne van Rooy en prof. dr. Paul Schnabel.

Projectbureau

Elly Albers, Wieteke van Hecke, Marleen Wegereef, Hilde Westerink

Stichting Utrecht Biënnale

Rotsoord 3

Postbus 2152

3500 GD Utrecht

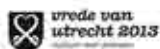
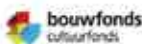
t: 030 2585 556

f: 030 2585 549

e: info@utrechtmanifest.nl

w: www.utrechtmanifest.nl

Utrecht Manifest, 4e biënnale voor social design is mede mogelijk gemaakt door:

Bijlagen

Publicatieoverzicht

Dagbladen

AD Utrechts Nieuwsblad - 12.03.2012, 'Koffiebier brouwen in een wasstraat'

De Volkskrant - 05.04.2012, 'Eigen boontje doppen'.

AD Utrechts Nieuwsblad - 01.05.2012, 'Spoorpunt op de Markt'

Maandbladen

NAW kwartaalmagazine integrale gebiedsontwikkeling - december 2011, 'Samen Ontwerpen'

Hoograven in de Lift – januari 2012, Nieuwjaarsborrel i.s.m. Wijkbureau Zuid

De Architect - maart 2012, 'Vormvisie' interview Jurgen Bey door Harm Tilman

Hoograven in de Lift – april 2012, vooraankondiging Utrecht Manifest NO.4

Hoograven in de Lift - mei 2012, interview Jurgen Bey en uitgebreide informatie over UM4

Items - no. 2, 'Utrecht Manifest: werken in de 21e eeuw' door Max Bruinsma

De Architect, n.a.v. het symposium op 22 juni, door Emilie Vlieger – nog te publiceren.

Radio

RTV Utrecht

Websites

<http://www.ccaa.nl/page/60083/en>

<http://www.ccaa.nl/page/59860/en>

<http://www.101woonideeen.nl/blog/uitagenda-mei.html>

<http://www.doepelstrijkers.com/>

<http://www.overalnutrecht.nl/organisatie/bewonersinitiatief-hoograven-ism-utrecht-manifest/>

<http://www.duic.nl/nieuws/13842/feestelijke-opening-utrecht-manifest-4/>

<http://www.items.nl/items-agenda/helpdesk-rotsoord-maakt-overuren/>

<http://www.duic.nl/nieuws/15481/house-of-commens-organiseert-kick-off-debat/>

<http://www.publiek.nl/gastblog/2012/05/impressies-in-de-schemering-nieuws-uit-utrecht/>

<http://stijl Idee.wordpress.com/2012/05/14/agenda-wooninspiratie-2012/>

<http://www.kitchenscript.net/page/2>

<http://www.bright.nl/liever-een-gedeelde-schuur-dan-een-verre-buur>

<http://metropolism.com/reviews/kantoor-als-kas/>

<http://microutopias.com/micro-utopias/>

<http://www.destadutrecht.nl/cultuur/nieuws/3553/hoograven-is-een-schuurtjeswijk>

<http://www.destadutrecht.nl/cultuur/nieuws/3706/priester-zegent-auto-s-en-fietsen-bij-tankstation>

<http://www.twynstraguddeblog.nl/geenkunst/2012/07/ontmoeting-beleidsmakers-en-ontwerpers-utrecht-manifest.html>

<http://www.rtvutrecht.nl/nieuws/809746/pastor-zegent-autos-in-utrecht.html#>

<http://site.aanzetnet.nl/wijknieuws-mainmenu-44/activiteiten/1134-812-hotspot-rotsoord-wordt-tot-werkoord-verklaard-biennale-voor-social-design>

<http://www.archined.nl/recensies/2012/juni/social-design-in-theorie-en-praktijk-design-biennale-utrecht-manifest/>

<http://sbubuter.hyves.nl/blog/50368851/Suburbia/nmD2/>

<http://terra-i.blogspot.nl/2012/04/utrecht-kiemt.html>

<http://site.aanzetnet.nl/wijknieuws-mainmenu-44/activiteiten/1270-utrecht-manifest-film-en-wandeling-op-20-april>

<http://www.elle.nl/wonen/designnieuws/Utrecht-Manifest-2011-2012>

<http://www.overalnutrecht.nl/organisatie/utrecht-manifest/>

<http://site.aanzetnet.nl/agenda/venueevents/56-achter-leen-via-parkeerterrein-heuveloord-140->

<http://interieurarchitectuur.hku.nl/?p=1044>

http://design.nl/item/utrecht_manifest_moving_into_suburbia?searchField=utrecht%20manifest

<http://3voor12.vpro.nl/lokaal/utrecht/nieuws/2012/mei/Nieuw-Utrechts-crowdsourced-festival-Cultfest.html>

http://enjoylife.typepad.com/enjoy_life/2012/04/suburbia-.html

<http://www.dearchitect.nl/blogs/2012/01/23/architect-als-bemiddelaar-betere-wereld/architect-als-bemiddelaar-betere-wereld.html>

<http://www.nederlandwordtanders.nl/?p=4069>

<http://www.stedebouwarchitectuur.nl/nieuws/nieuws/utrecht-manifest-biennale-voor-social-design.96618.lynkx>

<http://thenewarchintown.blogspot.nl/2012/05/1-may-17-june-2012-a-new-working.html>

Communicatieoverzicht

Communicatie UM algemeen

Middel	Omschrijving	Verspreiding
Gedrukte communicatie		
Flyer	Tekst over UM algemeen, tekst over tentoonstelling werkoord ROTSOORD, titels van de verschillende activiteiten in mei en juni	Centrum Utrecht (culturele instellingen, VVV, bibliotheken, etc.), hogescholen, universiteiten en musea
Flyer	Achtergrond Utrecht Manifest	Bezoekers opening 1 mei
Flyer	Omschrijving alle activiteiten mei / juni	Bezoekers opening 1 mei

Communicatie Online

Twitter (@utrechtmanifest)	Dagelijkse updates, oproepen en nieuws mbt UM. Tevens communicatie met gelieerde organisaties en personen	285 volgers
Facebook	Idem dito	52 volgers
Website		
Nieuwsbrieven	Regelmatige updates en uitnodigen mbt UM programma. Zie onderstaand overzicht met van alle nieuwsbrieven die zijn verstuurd.	Verspreiding via Mailchimp. Lijst met ca. 1900 e-mail adressen
Google adwords campagne	Online (en tijdelijke) campagne waarbij de UM website bij bepaalde zoekwoorden in Google bovenaan verschijnt als suggestie. Zoekwoorden o.a.: Utrecht, kunst, musea, dagje uit, tentoonstelling.	Via Google

Benadering pers

Persbijeenkomst 23 maart
Voorbezigting pers 1 mei
Persmappen

Communicatie KRUIST ICI*

Krant	Krant met omschrijving en opsomming van alle activiteiten in het kader van werklandschap KRUIST ICI, o.a.: Het Rijdend Alfabet, Car Mecca, S van Schuurtjes, etc.	Huis-aan-huis verspreiding in de gehele wijk Hoograven, verspreiding tijdens Rijdend Alfabet, verspreiding onder lokale hotspots (buurthuizen, bibliotheek, sportcentrum, scholen, etc.), aanwezig in werkoord ROTSOORD
Algemene poster	Algemene KRUIST ICI poster met datum + lokatie van de biennale	
Posters A - Z	Posters voor alle makers die betrokken zijn bij KRUIST ICI	Alle makers in de wijk hangen deze poster op hun eigen raam
Kaarten A - Z		
Flyers per project	Alle activiteiten en evenementen van KRUIST ICI hebben een flyer met een eigen beeld, omschrijving, datum en lokatie	Verspreiding onder lokale hotspots (buurthuizen, bibliotheek, sportcentrum, scholen, etc.)m verspreiding tijdens activiteiten, aanwezig in werkoord ROTSOORD.
KRUIST ICI blog: www.werklandschap-kruist.nl	Blog, bijgehouden door curator Sophie Krier met updates en foto's over het verloop van alle activiteiten	Via alle gedrukte communicatiemiddelen, via algemene website UM, via banner De Utrechtse Internet Courant

*NB: activiteiten gaan ook mee in mailing van nieuwsbrieven

Communicatie EET*

Flyer	Uitgebreide flyer met plattegrond met overzicht van alle projecten, beschrijving, datum, locatie	Beschikbaar in werkoord
EET blog: www.werklandschap-eet.nl	Blog met uitgebreide agenda, informatie over het project, informatie over alle ontwerpers, verslaglegging van de activiteiten en de evenementen.	Via algemene UM website, via EET flyer

*NB: activiteiten gaan ook mee in mailing van nieuwsbrieven

Communicatie VERDIEPT*

Werkkrant #1		De werkkrant kan worden gedownload via de website. Deze link is tevens verstuurd via de algemene mailinglist. Werkkrant is tevens in gedrukte vorm verspreid onder bezoekers van de opening van 1 mei en is verkrijgbaar in werkoord ROTSOORD.
--------------	--	--

*NB: activiteiten en nieuwsberichten omtrent symposium gaan ook mee in mailing van nieuwsbrieven

Communicatie helpdesk ROTSOORD

flyer	Gedrukte flyer met toelichting omtrent de inhoud van de tentoonstelling in werkoord ROTSOORD	Verkrijgbaar bij werkoord ROTSOORD
helpdesk ROTSOORD Tumblr	Visueel overzicht en toelichting op alle kunstwerken die worden tentoond i.h.k.v. Helpdesk ROTSOORD. Gegevens zijn op locatie op te vragen via een QR code.	Toegankelijk in werkoord ROTSOORD via QR code

Titel nieuwsbrief	Inhoud	Verstuurd naar	Gestuurd op
Kwalitijd!	Uitnodiging voor gesprek met experts op vrijdag 30 maart ihkv werklandschap EET	Algemene lijst: 869 ontvangers	26-Mar
Werkkrant #1	Nieuwsbericht over de eerste werkkrant van werklandschap VERDIEPT met link naar download op de website	Algemene lijst: 764 ontvangers	03-Apr
A van Aandachtig	Uitnodiging voor filmavond met oa Joost Conijn op vrijdag 6 april ihkv werklandschap KRUIST ICI	Algemene lijst: 768 ontvangers	30-Mar
Utrecht Manifest: vrijdagavondprogramma in april	Uitnodiging voor de programma's van vrijdag 13, 20 en 27 april	Algemene lijst: 763 ontvangers / DDC-I lijst: 800 ontvangers, subsidiegevers: 33 ontvangers	06-Apr
Voor aankondiging Symposium WERK/LANDSCHAP	Voor aankondiging Symposium op 12 mei	Algemene lijst: 773 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	04-Apr
Uitnodiging: feestelijke openinge Utrecht Manifest op 1 mei!	Uitnodiging voor de opening van UM op 1 mei	Algemene lijst: 1577 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	13-Apr
Uitnodiging en programma opening 1 mei	Herinnering + volledig programma voor de opening van UM op 1 mei	Algemene lijst: 1550 ontvangers / DDC-I lijst: 800 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	26-Apr
Lunch met Jurgen Bey / Nieuwe datum symposium	Uitnodiging voor een lunch met Jurgen Bey op zaterdag 12 mei, aankondiging van de nieuwe datum voor het symposium op 22 juni	Algemene lijst: 1550 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	09-May
Utrecht Manifest: programma op 17, 19 en 20 mei	Uitnodiging voor de programma's: helpdesk ROTSOORD maakt overuren, Drive-In Movie en Hotspot ROTSOORD	Algemene lijst: 1550 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	14-May
Uitnodigig documentaire Alles Moet Nieuw- Piet Zwart	Uitnodiging voor filmvertoning in het Louis Hartlooper Complex	Algemene lijst: 1550 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	17-May
werklandschap Kruist 1 juni	uitnodiging diverse activiteiten (Cursus Assemblage, Rijdend Alfabet, Car Mecca, S van Schuurtjes) op Vicona terrein	Algemene lijst: 1550 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	31-May
Helpdesk Rotsoord maakt overuren 7 juni	uitnodiging avondbijeenkomst Anne van der Zwaag in werkoord Rotsoord	Algemene lijst: 1550 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	04-Jun
symposium Het Nieuwe Werklandschap 22 juni	uitnodiging en programma symposium in De Pastoe Fabriek	Algemene lijst: 1577 ontvangers / subsidiegevers: 33 ontvangers	01-06-2012 (vooraankondigin g 9 mei)

Openingsrede Tracy Metz

De autospuiter en de aardappelschilmachine

Utrecht Manifest No. 4 gaat over het nieuwe werklandschap

We vieren vandaag de opening van de vierde Utrecht Manifest hier in Rotsoord. De biënnale is een vorm van ontwerpend onderzoek: je leert een plek kennen door het eerst te onderzoeken en dan je beelden en ideeën, je ontwerpen, er uit te proberen. Dit jaar is het thema 'het nieuwe werklandschap'.

Wat dat nieuwe werklandschap is, hoe het er uit ziet, wie er deel van uitmaakt, wat er wordt geproduceerd – dat zijn vragen die tot ver buiten Rotsoord worden gesteld, namelijk in de hele westerse wereld. Wij zijn nu in Rotsoord, maar deze manifestatie vindt plaats in een internationale context. Het is dus een buitengewoon actueel vraagstuk, dat werklandschap. Sinds de tijd van onze grootouders hebben we grote sprongen meegemaakt in het werken: van de landbouw, naar de industrie, naar de kenniseconomie, naar de diensteneconomie, naar de economie van de creativiteit.

Het gebeurt waar we bij staan, deze transformatie in zowel de manier waarop we werken, als de plaatsen waar we werken, als de inhoud van het werk. De industrie is weggetrokken en wat komt ervoor in de plaats? Wat is de aard van dat nieuwe werk en in welke omgevingen speelt het zich af? Zelfs hier, in het dichtst bebouwde land van Europa, neemt de leegstand een schrikbarende omvang aan. Overal staan lege kantoren, lege loodsen en hallen.

De meesten van ons zijn groot geworden in een tijd waarin wij, of onze ouders, daar gingen wonen waar er werk was. Nu echter kiest volgens de Engelse stedengoeroe Charles Landry 65 procent van de werkenden eerst een woonplaats en dan een baan. Kwaliteit van leven, hoe diffuus dat begrip ook is, is steeds bepalender voor onze keuzes geworden. En kwaliteit van leven is niet alleen wonen, maar ook werken – in de digitale creativiteitseconomie wordt het onderscheid trouwens steeds kleiner. Ik weet nog hoe Adri Duivesteijn fulmineerde tegen de Vinex-wijken als de getto's van de toekomst – niet vanwege de woningen, daar was niet zo veel mis mee, maar omdat ze een monocultuur wonen zijn. Het hoe en waar we werken wordt steeds belangrijker. Deze Biënnale is dus een schot in de roos.

Nog een mondiale tendens dat onderdeel is van het decor waartegen deze manifestatie zich afspeelt: de miniaturisering en de digitalisering. Die miniaturisering maakt het volgens Jurgen Bey ook mogelijk om nieuwe vormen van productie en fabricage terug te brengen naar traditionele maakomgevingen als Rotsoord. Materialen worden duurder, maar de machines die we voor productie nodig hebben worden kleiner, stiller en schoner (behalve natuurlijk de reusachtige soepmachine die we hiernaast in het atelier 'Werkoord' zullen zien).

De digitalisering heeft alles veranderd, zeker ook hoe en waar we werken. Dankzij de computer en al helemaal dankzij de laptop, de iPad en de iPhone kunnen we overal werken. Dat doen we ook. De creatieve beroepen maken steeds minder onderscheid in tijd – wanneer we vrij zijn en wanneer we aan het werk zijn – en ook steeds minder onderscheid in plaats. TV kijken doe je op de bank maar ook op je smart phone, de krant lees je bij het ontbijt maar ook op je iPad, email Twitter en Facebook zijn overal.

Deze manifestatie is om nóg een reden actueel. We zien hier in Rotsoord een nieuwe manier van ontwerpen aan de stad - een nieuw soort stedenbouw. In verrassend korte tijd is de overheid de leiding uit handen geslagen bij het vormgeven aan de stad. Nu gaan we het zelf doen, we wachten niet alleen maar af wat gemeente heeft bedacht om dat vervolgens snel weer af te schieten – wat de laatste decennia het zeer onvruchtbare model geweest van de stadsontwikkeling is geweest. Nu zijn wij zelf aan zet, en dus ook medeverantwoordelijk voor de uitkomst. In de economie heet het het trickle-down effect: De stichting Utrecht Biënnale heeft een aantal ontwerpers uitgenodigd om de mogelijkheden van deze plek te onderzoeken en er ook invulling aan geven. De nieuwe manier van stadontwikkeling kijkt eerst naar wat er al is. Niet meteen bouwen, slopen, toevoegen of weghalen, nee, eerst kijken naar wat er al is en naar de meerwaarde die er zit in het verbinden van die mensen, die vaardigheden, die initiatieven. Dat is een enorme aanwinst van onze tijd – een gezonde tegenhanger van de tekentafelmentaliteit die zo sterk de Nederlandse stadsontwikkeling altijd heeft gekenmerkt. Economisch doet het wel pijn: we zijn gewend aan een verdienmodel dat altijd uitgaat van nieuw, van meer, van groei.

Ik noemde deze benadering in het begin van mijn verhaal ontwerpend onderzoek. De biënnale kiest zelf voor de term social design. Eerlijk gezegd krijg ik daar een beetje de kriebels van. Natuurlijk is de bedoeling goed – ontwerpers die met en ten dienste van de samenleving werken, wie kan daar tegen zijn? Maar behalve nobel heeft het ook iets paternalistisch; het komt mij behalve utopisch ook een beetje manipulatief voor. Het Modernisme stond met zijn idealen van licht, lucht en ruimte ook in dienst van een betere samenleving. Inmiddels weten we dat die idealen in de stedenbouw van toen het wonen en werken uit elkaar hebben gehaald. Die schade zijn we nu doorlopend aan het repareren.

Je moet je bovendien afvragen of een kunst- en ontwerpmanifestatie als deze een brug slaat naar de omgeving, zoals bedoeld, of vooral een eigen eiland schept binnen Rotsoord en omgeving. Ik vermoed dat er nog best een kloof gaapt tussen de Marokkaanse gemeenschap in het zuiden van Hoograven en de nieuwe hipheid van Rotsoord. Zo heeft Droog Design recentelijk een project willen doen in de Rotterdamse Tarwewijk, over de 'wijk economie'. Ook daar bespeurden de initiatiefnemers een robuust netwerk van verborgen bedrijvigheid. Maar de bewoners moesten er niets van hebben. De enigen die er beter van worden zijn jullie, zeiden ze, de mensen van buiten de wijk die met subsidie hierheen komen en onze wijk als proeftuin, als grondstof gebruiken. Wat hebben wij eraan, wilden de bewoners weten. Het is een legitieme vraag, wat het sociale is aan social design en hoe je dat overbrengt op de buitenwereld.

Voor mij doemen er dan ook naast waardering, ook vragen op. Gaat het om Rotsoord?

Hoograven? Utrecht? Wat is precies de vraag die geadresseerd wordt: de transformatie van fabrieken en bedrijventerreinen, of de hele wijk economie, met alle economisch en etnische verschillen van dien? En minstens even belangrijk: voor wie doe je het? Hoe specifiek de vraagstelling, hoe kleiner de kans dat al deze bevoegenheid en inspanning samen met alle goede bedoelingen door de wind worden weggevoerd.

Ondertussen is het wel fascinerend, deze nieuwe vorm van stadsontwikkeling. Het werd de hoogste tijd. Dit is voor zover ik kan zien het enige voordeel van de huidige crisis, dat allerlei vastgeroeste patronen worden opengebroken. De partijen die traditioneel de beslissingen namen over hoe de stad werd ingevuld – bestuur, ontwikkelaars, woningcorporaties – moeten opschuiven om plaats te maken voor anderen, voor ons, die ook ideeën blijken te hebben en die te kunnen uitvoeren. Er is nu letterlijk en figuurlijk meer ruimte voor de ideeën. Want wat moeten we met al die lege kantoren, loodsen, hallen – om van de woningen maar niet te spreken

waar wel vraag naar is maar geen financiering? Naarmate de leegstand toeneemt blijkt dat veel ruimte fijn is maar téveel ruimte niet.

In korte tijd is ons werklandschap ingrijpend veranderd, eerst door de digitalisering en nu door de crisis, met de explosieve toename aan lege panden en aan zzp'ers. Er is dus veel vraag vanuit ons, creatieven en zzp'ers, al die mensen die het thuis willen ontvluchten en op een al dan niet tijdelijk plek werken waar ze menselijk contact hebben, waar ze met ideeën gevoed worden. Rotsoord mag zich gelukkig prijzen met een toegewijde gebruiker, Pastoe, die niet alleen ruimte in bezit heeft maar ook als stakeholder de ambitie om er een voorbeeldfunctie aan te geven. Er zijn prachtige voorbeelden van leeggekomen panden die getransformeerd zijn tot bruisende plekken waar gewerkt wordt en ideeën bij de onontbeerlijke koffieautomaat worden uitgewisseld: de Caballero-fabriek in Den Haag waar de gemeente veel geld in heeft gestopt, de NDSM-werf in Amsterdam-noord waar de kunstenaars/krakers veel werk in hebben gestopt, het restaurant Hotel Goudfazant waar de entrepreneurs veel geld en werk in hebben gestopt. Maar voor de meeste leeggekomen werkgebieden is geen geld beschikbaar om er iets mee te doen. Zelfs voor de meest noodzakelijke ingrepen - verwarming, verlichting, internet – zijn vaak flinke investeringen nodig. En je krijgt ze ook niet allemaal vol, laat staan rendabel, met laptoppende creatievelingen en stadstuinen met bijenkorven. De demografie van de creativiteit – die groei van de groep mensen die van hun inspiratie en creativiteit leven – kan volgens mij de leegstand niet bijhouden. There just aren't enough of us to go around.

Ik weet niet of Utrecht Manifest de antwoorden heeft, maar de vraag is in ieder geval het onderzoeken waard. Om dat te doen heeft Jurgen Bey een aantal ontwerpers en onderzoekers bij elkaar gebracht in een atelier hier op het terrein, het zgn. 'Werkoord', met als centrale vraag: wat kunnen wij hier teweeg brengen?

In hun Helpdesk brengen Maarten Kolk en Guus Kusters vraag en aanbod in Rotsoord in kaart in een 'antwoordenmagazijn'. Esther van der Wiel heeft naar de wijk gekeken als een landschap voor voedselproductie: hoe smaakt Rotsoord? Op haar uitnodiging hebben diverse ontwerpers projecten gedaan zoals de 'Kwekerij zonder land', de brouwerij van Rotsoordbier in de wasstraat van de Tamoi-tankstation en de 'Pestohalte' met snelle slowfood.

Sophie Krier heeft Rotsoord en een groot deel van Hoograven uitgekamd op zoek naar de bestaande expertise en bedrijvigheid en heeft die onder de naam 'Kruist ICI' in een poëtische alfabet gerangschikt. De tegelzetter vind je niet onder de T maar onder de A van Aansluitend: 'als het lijkt alsof het er altijd heeft gezeten is het goed'. De autospuiter vind je onder de O van Onzichtbaar: 'Ik ben tevreden als de auto weer goed werkt en je mijn werk niet ziet.' Drie keer is er een optocht door de wijk gehouden met de letters van de lokale vakmensen op sierwagens. Het onderzoek van Utrecht Manifest #4 is gericht op het kleinschalige: werkplaatsen, ambachten, en de mogelijkheden van een nieuwe maakcultuur – open design – waarbij de consument niet alleen consumeert, maar ook meer inbreng in het eindproduct heeft dan tot nu toe ooit denkbaar is geweest. Zal deze mogelijkheid van co-creatie ook invloed hebben op de economische dragers van de wijk? Niemand weet het nog, maar zoals gezegd: de vraag is het onderzoeken waard.

Om van Rotsoord een culturele hotspot te maken zul je op een breder publiek moeten mikken, en dus meer moeten bieden, dan de mensen die hier toch al komen omdat ze hier hun werkplek hebben. Om die trend voort te zetten is er een actieve programmering nodig, en niet alleen tijdens de biënnale. Er worden hier al lezingen gehouden, er is een Dutch Design Center en Restaurant LE:EN is er gekomen. Dat is een geweldige aanwinst, het trekt andere mensen op

andere tijdstippen. Maar hoevelen van ons waren hier vóór Utrecht Manifest ooit geweest? In het visioen van Utrecht Manifest komen hier allemaal mensen werken, maar wat is de trekker bovenop al die andere soortgelijke plekken met gratis wifi en goede koffie, waarmee de nieuwe werkers worden aangetrokken?

Naast de vraag 'wat is de trekker' is het ook de vraag 'wie is de trekker'. Rotsoord is uitzonderlijk omdat het een Harm Scheltens heeft. Het is geen toeval dat de driver achter Utrecht Manifest een particulier is – anders dan de gemeente heeft de particulier een vested interest in een plek, een langjarige belangstelling en verbondenheid met de plek. Maar het is nogal wat, opdrachtgever zijn van een ontwikkeling als deze – wie het ook is, die zal vele functies tegelijk moeten vervullen: visionair, investeerder, programmeur, en ook een beetje akela.

Vandaag zijn alle ogen op de ontwerpers gericht die op uitnodiging van de Stichting Utrecht Biënnale Rotsoord tot hun nieuwe werklandschap hebben gemaakt. Het gaat niet om het ontwerpen van de zoveelste nieuwe stoel, maar om het vormgeven aan onze omgeving, aan de manier waarop we daarnaar kijken, misschien zelfs aan de manier waarop we met elkaar omgaan – het heet toch niet voor niets social design?

De gemeente moet blij zijn met dergelijke initiatieven. Ze heeft het ongetwijfeld ook financieel ondersteund. Dit is de nieuwe stadsontwikkeling. Er zijn mensen die dat op zich willen nemen en daar ideeën over hebben. Utrecht Manifest legt de weg open. Hier wordt vormgegeven aan de toekomst, er worden mogelijkheden in beeld gebracht, mensen worden met elkaar in contact gebracht. Als dat manipulatief is, zoals ik in het begin ze, dan laat ik me graag manipuleren.

Tracy Metz
Rotsoord, 1 mei 2012